

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“ SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ƏSAS
İSTİQAMƏTLƏRİ ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Tanrıverdili Səma Cabir qızı

BAKI – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20__-ci il**

**“ SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ƏSAS
İSTİQAMƏTLƏRİ ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Sığorta işinin təşkili

Qrup: 624

**Magistrant: Tanrıverdili Səma
Cabir qızı**

_____ **imza**

**Elmi rəhbər: h.ü.f.d. Abasbəyli Mustafa
Aslan oğlu**

_____ **imza**

**Program rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu**

_____ **imza**

**Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəliyev Yaşar Atakəşi oğlu**

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Tanrıverdili Səma Cabir qızı and içirəm ki, “Sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Müasir şəraitdə, ən effektiv, iş risklərinin təhlili və aradan qaldırılmasına inteqrasiya olunmuş yanaşmadır. Tədqiqat ölkəmizdə sığortanın institusional imkanlarını araşdırdığı üçün mövzunu actual hesab etmək olar.

Tədqiqatın məqsədi: İqtisadi risklərin vaxtında müəyyənləşdirilməsini və aradan qaldırılmasını təmin edən bir sistem kimi iqtisadi sahənin idarə edilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı iqtisadiyyatda ənənəvi elmi analiz, mücərrəddən konkretə, sadədən kompleksə keçid kimi sosioloji və funksional analiz metodları istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasında vətəndaşların, təşkilatların və dövlətin əmlak mənafeələrinin qorunması üçün sosial yönümlü sistemlərdə yaranan risklərin təxminləşdirilmə tədbirləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Pandemiya şəraitinin mövcudluğundan dolayı, kitabxanaların fəaliyyət göstərməməsini tədqiqatın məhdudiyyətləri hesab etmək olar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi və praktiki yeniliyinə risklərin yaranma səbəbləri, azaldılması və nəzarət qabiliyyəti daxildir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatda sığorta bazarında iştirakçıların hüquq qabiliyyətinin və məsuliyyətinin təmin edilməsi sahəsində çıxarılan nəticələrin və təkliflərin etibarlılığını təsdiqləyən faktiki materialları təqdim edir.

Açar sözlər: Azərbaycan, məsuliyyət, sığorta, cəmiyyət, tərəqqi

BASIC DIRECTIONS OF STATE REGULATIONS ON INSURANCE

SUMMARY

The actuality of the subject: In modern conditions, it is the most effective, integrated approach to the analysis and elimination of job risks. The research can be considered relevant, as the study examines the institutional possibilities of insurance in our country.

Purpose and tasks of the research: It is the management of the economic sphere as a system that ensures the timely identification and elimination of economic risks.

Used research methods: The research used methods of sociological and functional analysis in economics, such as traditional scientific analysis, the transition from abstract to concrete, from simple to complex.

The information base of the research: The research database examines measures to improve the risks arising in socially oriented systems to protect the property interests of citizens, organizations and the state.

Restrictions of research: Due to the pandemic, the non-functioning of libraries can be considered a limitation of research.

The novelty and practical results of investigation: Scientific and practical novelty of research includes the causes of risks, the ability to reduce and control them.

Scientific-practical significance of results: The study provides factual material confirming the validity of the findings and proposals in the field of ensuring the legal capacity and responsibility of participants in the insurance market.

Keywords: Azerbaijan, responsibility, insurance, society, progress

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ÜDM – Ümumi Daxili Məhsul

AXA – Aqrar Xidmətlər Agentliyi

CASCO - Comprehensive Cover (Hərtərəfli Örtük)

ABŞ – Amerika Birləşmiş Ştatları

AB – Avropa Birliyi

ÜTT – Ümumi Texniki Tərəqqi

GATS - General Agreement on Trade in Services – Xidmət Ticarəti üzrə Ümumi Saziş

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN İQTİSADI MAHİYYƏTİ VƏ METEDOLOGİYASI.....	11
1.1 Sığortanın tarixi, iqtisadi mahiyyəti və konseptual əsasları.....	11
1.2 Sığortanın formaları, növləri, funksiyaları və ona təsir edən amillər.....	17
1.3 Azərbaycanda sığortanın yaranma tarixi və təşkili xüsusiyyətləri.....	23
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	31
2.1 Azərbaycanda sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin spesifik xüsusiyyətləri.....	31
2.2 Sığorta fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili.....	40
2.3 Azərbaycanda sığorta sahəsinin real vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	45
III FƏSİL. SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ONUN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ.....	50
3.1 Sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	50
3.2 Beynəlxalq təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi imkanları.....	59
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	69
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	72
Cədvəllərin siyahısı.....	78
Şekillərin siyahısı.....	78
Sxemlərin siyahısı.....	78

GİRİŞ

Mövzusunun aktuallığı. Ölkəmizdə sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının qurulması idarəetmə prinsiplərində köklü dəyişiklik, yeni iqtisadiyyatın cəlb edilməsi və iqtisadi idarəetmə üçün ənənəvi vasitələrin təkmilləşdirilməsini tələb edirdi. Müasir şəraitdə, ən effektiv, iş risklərinin təhlili və aradan qaldırılmasına inteqrasiya olunmuş yanaşmadır. İstiqamətlərdən biri də bazar iqtisadi münasibətləri sisteminin ən vacib kateqoriyası olan vətəndaşların və təsərrüfat subyektlərinin mülkiyyət maraqlarını bazar metodları ilə qorumaq üçün nəzərdə tutulmuş sığorta sahəsidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətində risk menecmentinin aktuallaşdırılması, qeyri-müəyyənlik şəraitində itki ehtimalının bilinməsi kimi bu kateqoriyanı iqtisadi sahənin konseptual əsaslarının formalaşmasında kompleks bir amil kimi irəli sürür. Dərin tarixi köklərinə baxmayaraq, ölkəmizdə uzun müddət sığorta öz funksiyalarını tam həyata keçirə bilmədi. Buna sığorta bazarının inhisarlaşması, dövlətin və cəmiyyətin sığorta mexanizmlərinin effektivliyini başa düşməməsi mane oldu. Eyni zamanda, sığorta sektorunun monopoliyadan çıxarılması prosesi ikiqat rol oynadı. Bir tərəfdən, sığorta münasibətlərinin liberallaşdırılması subyektləri üçün bərabər şərait yaratdı, digər tərəfdən risklərin idarə edilməsi alternativlərinin seçilməsi kimi bir sıra problemləri ortaya qoydu.

Gözlənilən risklərin elmi cəhətdən əsaslandırılmış müəyyənləşdirilməsi birbaşa müəssisənin risk səviyyəsini qiymətləndirmək üçün lazım olan məlumat mənbələrinin və həcmələrinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Müasir dövrdə ölkəmizdə sığorta bazarı çətin şərtlərdə işləyir. Son bir neçə ildə ÜDM-də real sığortanın onsuz da son dərəcə əhəmiyyətsiz payı durmadan azalırdı. Bu, cəmiyyətin tələb etməməsinin və ölkədə mövcud olan sığorta münasibətləri idarəetmə modelinin yararsızlığının göstəricisidir.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Problemin öyrənilmə dərəcəsini Abbasov I, Həsənov I, Abdullayev A., Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimova E. Ə., Əliyeva L., Hacıyev Ş.H., Xudiyev N.N., İbrahimov. E.R., Hüseynov. M.C., Qədirov C. M., Александрова Т.Г., Мещерякова О.В., Андреева Е.В., Русакова О.И.,

Вещупова Н.Л., Фомина Л.Ф., Е. İbrahimov kimi tədqiqatçıların əsərləri təşkil edir

Tədqiqatın məqsədi. Təşkilatın sığorta prosesi nəticəsində riskin minimuma endirilməsinə əsaslanan korporativ strategiyası çərçivəsində risklərin idarə olunmasını təmin etmək üçün iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində nəzəri müddəalar və praktik tövsiyələr hazırlamaqdır.

Tədqiqatda başlıca məqsəd iqtisadi risklərin vaxtında müəyyənləşdirilməsini və aradan qaldırılmasını təmin edən bir sistem kimi iqtisadi sahənin idarə edilməsidir.

Tədqiqatın mövzusu müəssisələrin idarəedilməsi zamanı yaranan risklərin təşkilati və iqtisadi münasibətlərdir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyanın metodoloji və nəzəri əsasını klassik siyasi iqtisad müddəaları, iqtisadi nəzəriyyə, sosial və iqtisadi sistemlərin idarəetmə nəzəriyyəsi və təşkilatdakı risklərin idarə olunması nəzəriyyəsi təşkil edir.

Tədqiqat zamanı iqtisadiyyatda ənənəvi elmi analiz metodlarından istifadə edilmişdir: mücərrəddən konkretə, sadədən kompleksə, ümumidən konkretə doğru hərəkət və s. kimi sosioloji metodlar, tarixi və funksional analiz metodları istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasında vətəndaşların, təşkilatların və dövlətin əmlak mənafeələrinin qorunması üçün sosial yönümlü sistem kimi sığorta riskləri daxil olmaqla, iş risklərinin müəyyənləşdirilməsi problemləri aradan qaldırılması kimi işlərdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və vətəndaşların rifah halının yaxşılaşdırılması nəzərdən keçirilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyinə aşağıdakılar daxildir:

1. risklərinin yaranma mexanizmləri aydınlaşdırılması;
2. sığorta xidmətlərinin həyata keçirilməsinə əsaslanan risklərin azaldılması üçün təklif olunan istiqamətlər;
3. risklərin idarə edilməsi konsepsiyasının elmi dəlillərində sığorta sisteminin struktur komponentləri müəyyən edilməsi;

4. sığorta öhdəlikləri üçün risklərin əsaslandırılmasında nəzarət qabiliyyətinin səviyyəsinin artırılmasının aparıcı istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

5. maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin təmin edilməsi mexanizminin həyata keçirilməsində sığorta strukturunun tənzimləyiciləri arasındakı əlaqə;

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondadır ki, tədqiqat "iqtisadi təhlükəsizlik" anlayışını sığorta sahəsində idarəetmənin inkişafının təşkilati, iqtisadi və hüquqi aspektləri ilə əlaqəli şəkildə konkretləşdirir, iqtisadi nəzəriyyənin müddəalarına aydınlıq gətirir, qlobal maliyyə və iqtisadi böhran şəraitində bu sahədəki mənfi hadisələrin aradan qaldırılması baxımından idarəetmə əhəmiyyətli prosesdir.

Praktiki əhəmiyyət ondadır ki, tədqiqat sığorta bazarında baş verən proseslər barədə mövcud anlayışı dərinləşdirir, seçilmiş risklərin idarə edilməsi metodunun tətbiqini təmin etmək üçün sığorta mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün həqiqi təlimatlar və istiqamətlər verir.

Tədqiqatın nəticələri. Alınan nəticələrin etibarlılığı tədqiqat mövzusunə sisteməlik və vahid yanaşmaya əsaslanan tədqiqat metodologiyası sığorta bazarının inkişafında idarəetmənin artırılması ilə bağlı elmi tədqiqatların nəticələri ilə təmin edilir.

Tədqiqat, sığorta sənayesinin vəziyyətini, meyllərini və inkişaf perspektivlərini xarakterizə edən, sığorta bazarında iştirakçıların hüquq qabiliyyətinin və məsuliyyətinin təmin edilməsi sahəsində çıxarılan nəticələrin və təkliflərin etibarlılığını təsdiqləyən faktiki materialları təqdim edir.

I FƏSİL. SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN İQTİSADI MAHİYYƏTİ VƏ METODOLOGİYASI

1.1 Sığortanın tarixi, iqtisadi mahiyyəti və konseptual əsasları

Sığortanın tarixi qədim dövrlərə dayanır. Bugünkü mənada sığorta pul iqtisadiyyatı və alış-verişin inkişafı ilə ortaya çıxdı. Qədim Yunanıstanda və Romada insanlar tərəfindən qurulan, aralarında ölənlərin cənazə xərclərini və ya dəniz ticarətində orta qavarianın ibtidai formalarını ödəməyi hədəfləyən birliklər ilk sığortanın nümunələri kimi xarakterizə edilə bilər.

Orta əsrlərdə peşəkar həmrəylik təşkilatları olan lonca üzvlərinə yangın, oğurluq və s. üçün dəymiş ziyanı ödəməyə kömək edirdilər. Xüsusilə dəniz sığortaları Şimali İtaliyada XII əsrin sonunda inkişaf etmiş və bugünkü mənada ilk gəmi sığortası siyasəti XIV əsrdə Cenova'da verilmişdir.

1666-cı ildəki böyük London yangından sonra yangın sığortası sahəsində ciddi irəliləyiş əldə edildi. XVII-XIX əsrlər sığorta şirkətlərinin müasir mənada meydana gəlməyə başladığı dövrdür.

XIX əsrdə intensivlik qazanan sənaye inqilabı, sığortaya olan tələbi artırdı, bununla da, fərdi qəza, mühəndislik və məsuliyyət kimi sığorta sahələri üçün uyğun bir inkişaf mühiti yarandı. Texnoloji inkişafdan asılı olaraq 1920-ci illərdən başlayaraq Quru Nəqliyyat vasitələri və Aviasiya sığortaları meydana çıxdı.

Sığorta əmlak itkisi, xəstəlik, əlillik, ailə başçısının ölümü halında qarşılıqlı maddi yardım şəklində meydana çıxdı və tədricən əmlak itkisi risklərinin idarə edilməsinin ən vacib metodlarından biri kimi risklərin bölüşdürülməsi və peşəkar sığortaçılara ötürülməsi halına gəldi. (Abbasov I, Həsənov I: 2013. səh. 6-11)

Sığorta və sığorta fəaliyyəti (sığorta işi). Sığorta - müəyyən sığorta hadisələri baş verdikdə fiziki və hüquqi şəxslərin, Respublikanın təsis olunmuş qurumlarının və bələdiyyələrin mənafeələrini sığortaçıların ödənişli sığorta haqlarından (sığorta haqları) yaratdığı vəsaitlər hesabına qorumaq üçün münasibətlər həm də sığortaçıların digər fondları hesabın icra olunur. Sığorta fəaliyyəti (sığorta işi) - sığorta, təkrarsığorta, qarşılıqlı sığorta üzrə sığortaçıların, habelə sığorta ilə bağlı xidmətlərin təkrarsığorta ilə göstərilməsi üzrə sığorta brokerlərinin fəaliyyət sahəsidir.

Sığorta prinsipi birləşmə və ya itələmə (İngilis dilindən, çəkmə - toplama)

risklərinə əsaslanır. Riskləri birləşdirmək, onların təsadüfi yayınmalarını (çox sayda qanununun hərəkəti) hesablamağa və riskin ölçülməsi üçün statistik metodlardan istifadə etməyə imkan verir. Bu prosesdə dartma nə qədər çox olarsa, risk qiymətləndirməsi bir o qədər etibarlıdır.

Cəmiyyəti və şəxsi təhdid edən risklərin sayı o qədər çoxdur ki, ehtiyat və sığorta fondları qaçılmaz olaraq müxtəlif təşkilati formalarda yaradılır və fərqli məqsədlərə xidmət edir. Bunlar dövlət (dövlət ehtiyatları, sosial icbari sosial sığortanın büdcədən kənar fondları və s.) sığorta təşkilatlarının və qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərinin sığorta fondları, korporativ, ailə, şəxsi ehtiyat fondları kimi sinifləndirilir. Bu sığorta fondları sistemi sığorta fəaliyyətinin üç əsas sahəsinə uyğundur. Bunlar aşağıdakılardır.

1) dövlət tərəfindən təşkil olunan, kollektiv həmrəylik və mənfəətlilik prinsiplərinə əsaslanan, əsasən dövlətin ixtisaslaşmış fondları və qeyri-kommersiya sığorta şirkətləri tərəfindən həyata keçirilən və itirdikləri zaman vətəndaşlar üçün minimum yaşayış səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəlmiş icbari sosial sığorta əmək gəliri almaq imkanı;

2) könüllülük, gəlirlilik və iqtisadi bərabərlik prinsiplərinə əsaslanan, bütün mülkiyyət formalarındakı sığorta şirkətləri tərəfindən həyata keçirilən fiziki və hüquqi şəxslərin qeyri-dövlət, kommersiya sığortası;

3) qarşılıqlı yardım, iqtisadi bərabərlik və mənfəətlilik prinsiplərinə əsaslanan qarşılıqlı sığorta şirkətləri vasitəsi ilə həyata keçirilən qarşılıqlı sığorta.

Ticarət və qarşılıqlı sığorta zərərlərin ödənilməsində aparıcı rol oynayır, bununla da, bazar iqtisadiyyatının böyüməsi ilə onların inkişafına ehtiyac artır. Qarşılıqlı sığorta bir sıra ölkələrdə sənaye riskləri və həyat sığortasında üstünlük təşkil edir (Abdullayev. A: 2013. səh. 60).

Sığorta prosesində maliyyə idarəetməsini nəzərdən keçirsək görə bilərik ki, əhalinin və müəssisələrin mülkiyyət maraqlarının qorunmasında aparıcı rol oynayan kommersiya sığortasıdır. Dövlət sosial sığortası ticarət sığortası xaricində həmrəylik prinsipi əsasında qurulur və oradakı maliyyə idarəetməsi, yığılmış sığorta haqları məbləğinə və federal büdcədən dotasiya almaq imkanına əsaslanan büdcə

metodları ilə həyata keçirilir.

Sığortanın maliyyə sistemi, müştərilərin sığorta şirkətlərinə ödədikləri sığorta haqlarından (mükafatlar) ibarət kapitalın mərkəzləşdirilməsi və cəmləşmə formalarından biridir. Sığortaçılar müxtəlif maliyyə alətləri (qiymətli kağızlar, depozitlər və s.) vasitəsi ilə bu pulları iqtisadiyyata yatırır və bununla da inkişafını maliyyələşdirirlər.

Müasir sığorta, xüsusən inkişaf etmiş ölkələrdə, ÜDM-in 10-12% -ə qədər maliyyə dövriyyəsi ilə milyonlarla insanın çalışdığı iqtisadiyyatın ən vacib sahələrindən birinə çevrilmişdir. Sığortanın inkişafı yeni ictimai faydalı fəaliyyət sahələrinin və yeni iş yerlərinin meydana çıxması, məşğulluğun artması, sivilizasiyanın inkişafına töhfə verməklə müşayiət olunur. Sosial təminat sistemində sığorta mexanizmlərindən istifadə zamanətli sosial yardım almaq üçün bərabər imkanlar yaradır. (Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimova E. Ə: 2014. səh. 29)

Cədvəl 1: Sığortanın cəmiyyətdəki rolu

Tapşırıq	Sığorta nəticələri	
	sosial	Maliyyə
Kompensasiya (qoruyucu)	İtirilmiş əmək gəlirlərinin və müalicə xərclərinin ödənilməsi	Sığorta hadisəsindən dəyən ziyanın ödənilməsi
Sosial	Məcburi sosial sığorta yolu ilə əhalinin qorunması və çoxalması	Könüllü sosial sığorta yolu ilə əhalinin qorunması və çoxalması
İnvestisiya	Fondun vəsaitlərini artırmaq üçün sığorta ehtiyatı yatırmaq	Sığortaçının və sığortalının gəlir əldə etməsi üçün öz vəsaiti və sığorta ehtiyatları fondlarının iqtisadi dövriyyəyə qoyulması
Yenilikçi	Yeni iş yerlərinin yaradılması və texnologiyaların inkişafı	
Beynəlxalq	Sosial sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı	Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı
Profilaktik	Sığortalı risklərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi, qarşısının alınması (mümkünsə), çevrilmə (ixtisaslaşmış şəxsə - sığortaçıya ötürülməsi) və nəzarət yolu ilə risklərin və nəticələrinin şiddətinin azaldılması	

Mənbə: Архипов, А. П. Финансовый менеджмент страховых организаций : учебник для вузов / А. П. Архипов. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. s. 151.

Müasir sığorta beynəlxalq risk mübadiləsi və sığorta haqları olmadan mümkün deyil. Bununla da sığorta beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsinə kömək

edir. Səyahət sığortası dünya üzrə vətəndaşların sərbəst hərəkətini təşviq edir.

Sığortanın rolu sığorta fəaliyyətinin problemlərinin həlli yolu ilə özünü göstərir. Bu aşağıdakı cədvəldə qeyd olunmuşdur.

Sığorta işinin təşkili məqsədi və vəzifələri. Sığorta formaları. Sığorta işinin təşkilinin məqsədi fiziki və hüquqi şəxslərin, respublikanın təsis təşkilatlarının sığorta hadisələri baş verdikdə əmlak mənafeələrinin qorunmasını təmin etməkdir.

Sığorta işinin təşkili vəzifələri:

- sığorta sahəsində vahid dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi;
- respublika ərazisində vətəndaşların və sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən sığorta prinsiplərinin yaradılması və sığorta mexanizmlərinin formalaşdırılması.

Sığorta konkret müqavilə maliyyə münasibətləri sistemi olaraq iqtisadi və hüquqi (müqavilə və ya mülki hüquq), riyazi (sığortanın qorunması üçün ədalətli qiymətin hesablanması) sosial qanunlar və qanunauyğunluqları rəhbər tutur. Bunlar yalnız cəmiyyətin təbiətinin və inkişafının obyektiv amillərini deyil, həm də cəmiyyət və fərdlər tərəfindən risk və təhlükə təbiətinin, insanların sosial və psixoloji xüsusiyyətlərinin subyektiv qavranılmasını əks etdirir. Beləliklə, sığorta əminlik sözündən irəli gəlir və "əmin olmaq" kimi tərcümə edilə bilər.

Buna görə sığorta və sığorta fəaliyyəti bir araşdırma obyektinə olaraq yalnız iqtisadi kateqoriyalar və metodlarla məhdudlaşmır, hüquq, riyaziyyat, sosial psixologiyanın da iştirakını tələb edir.

Sığorta bütün mənfi hadisələrdən deyil, yalnız, əvvəlcədən müəyyən olunan bir ehtimalla meydana gələ bilən və bunun əvvəlcədən harada, nə vaxt və kimlərlə meydana gələ biləcəyinin mümkün olmadığı təsadüfi hadisələrdən qorunmaqdır. Bu cür hadisələr yolundakı evləri dağdan qasırğa, bir evdə yanğın, yolda qəza ola bilər. Bu cür hadisələrin baş vermə ehtimalı risk adlanır. Təsadüfi hadisənin baş vermə ehtimalının qiymətləndirilməsinin ədədi ölçüsü ehtimaldır. (Ataşov B.X: 2016. səh. 76).

Sığortalı risk, sığorta hadisəsi. Sığortalı risk, baş verdiyi təqdirdə sığortanın həyata keçirildiyi gözlənilən hadisədir. Sığorta riski hesab edilən hadisənin baş vermə ehtimalı və təsadüfi əlamətləri olmalıdır.

Sığorta hadisəsi, sığorta müqaviləsi və ya qanunla nəzərdə tutulmuş, sığortaçının sığortalıya, sığortalıya, faydalanana və ya digər üçüncü şəxslərə sığorta ödənişi etmək məcburiyyətində olduğu bir hadisədir.

İqtisadiyyatda sığorta münasibətləri maddi sərvətlərin yenidən bölüşdürülməsinin baş verdiyi üçüncü təkrar istehsal mərhələsinə aiddir.

Sığortaçı maddi məhsullar istehsal etmir. Yalnız riskdən sığortaya qarşı bir xidmət yaradır, ancaq bunun üçün bir ödəniş - sığorta haqqı aldıqdan sonra həyata keçirir. Sığortaçının vəzifəsi, sığorta üçün qəbul edilən risklər belə bir ödəniş təyin etməkdir ki, toplanan pul, sığorta hadisələri baş vermiş sığortalılara, sığorta əməliyyatları aparmaq, qazanc əldə etmək üçün öz xərclərini ödəmək üçün kifayətdir.

Sığortada xidmətin həyata keçirilməsinin fərdi mərhələləri (ödəniş, sığorta hadisəsi baş verdikdə ödəmə vədinin tərtib edilməsi, sığorta ödənişi) bir-birindən zamanla xeyli uzaqdır. Sığorta haqqını ödəyərək, sığortalı uzun müddətdən sonra və yalnız sığorta hadisəsi müqavilə müddətində baş verdiyi təqdirdə zərərin əvəzini ala bilər. Lakin alınan ödəniş ödənilən mükafatdan dəfələrlə çox ola bilər. Bu səbəbdən sığorta xidmətinin satışı, digər alqı-satqı əməliyyatlarından fərqli olaraq, fərdi iqtisadi ekvivalentliyi təmin etmir. Qeyd etmək lazımdır ki, ekvivalent olmayan maliyyə münasibətləri sistemindən fərqli olaraq, məsələn, vergi münasibətləri, hamı vergi ödəyəndə, lakin bütün ödəyicilər büdcədən vergi almadıqda, sığorta münasibətləri prinsipə ekvivalentdir.

Sığorta münasibətləri kollektiv iqtisadi ekvivalentlik prinsipinə əsaslanır, yəni yalnız sığorta ödənişi üçün nəzərdə tutulmuş sığorta mükafatının məcmu hissəsi (xalis mükafat) mümkün qədər sığorta hadisələrindəki zərərin gözlənilən dəyərinə uyğun olmalıdır. Ticarət və qarşılıqlı sığorta münasibətləri təcrid ilə xarakterizə olunur, yalnız sığorta müqaviləsini imzalayan və ödəyən (qarşılıqlı sığorta cəmiyyətinə giriş haqqı əlavə olunur) bu şəxslər sığorta fondunun üzvü olurlar. Ancaq bunların hamısı sığorta təzminatı almır, lakin sığorta müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş sığorta hadisəsinin baş verdikləri, sığorta sığorta riskinin ehtimal xarakterinə əsaslanır.

Sığorta əmlakın özünü və ya bir insanın sağlamlığını qorumur - sığorta hadisəsi baş verdikdə mənfi təsirlərə məruz qalırlar, lakin sığorta, itirilmiş əmlakın və ya sağlamlığın bərpası ilə əlaqədar bir insana dəyən maddi zərərləri ödəməyə imkan verir(İcbari sığorta haqqında qanun: 2011).

Müasir şəraitdə, sığorta münasibətlərinin qapalı olması məcburi sosial sığortaya şamil olunmağa başlayır. Sosial sığorta ödənişləri (sığorta pensiyaları, xəsarət müavinətləri, xəstəlik məzuniyyəti ödənişləri və s.) yalnız icbari sığorta haqları ödənilənlər tərəfindən (işəgötürənlər tərəfindən və ya özləri tərəfindən) alınır.

Bu yazışmalar, sığorta fondunun vəsaitlərinin tarif dövrü üçün (sığorta xidmətinin qiymətinin hesablandığı gələcək dövr) iştirakçılarına - sığortalılara qaytarılmasına nail olur. Sığorta münasibətlərinin bu spesifik ekvivalenti, sığortalanmış risklərin obyektiv ehtimal xarakterini əks etdirən ciddi riyazi əsaslara malikdir.

Bu spesifik fərqləri nəzərə alaraq sığortanın iqtisadi (kommersiya və qarşılıqlı) mahiyyəti, mülki hüquqi forma sahib olan və təsadüfi xarakterizə olunan sığortaçının özünə mükafat ödənilməsi riskin ötürülməsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlərdə ifadə olunur.

Ümumiyyətlə, sığortasının iqtisadi mahiyyəti aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

- mülki hüquqi formaya malik iqtisadi münasibətlər;
- sığorta riskinin və onun kəmiyyət qiymətləndirilməsi üçün riyazi metodların olması;
- bu sığorta fondunun qapalı sığorta cəmiyyətinin formalaşdırılması;
- məkanda və zamanda risklərin və əlaqədar zərərlərin qapalı bölüşdürülməsi;
- sığorta münasibətlərinin iqtisadi bərabərliyi (mekanda və zamanda paylanmış);
- sığorta fəaliyyətinin özünü təmin etməsi.

Sığorta münasibətlərinin bu xüsusiyyətləri sığortanı iqtisadiyyat, riyaziyyat, hüquq və sosiologiyaya əsaslanan ayrı bir sintetik bilik sahəsinə gətirir. Sığortanın sosioloji komponenti onun sosial faydalılıq nəzəriyyəsində Nobel mükafatı laureatı A.Şen tərəfindən inkişaf etdirilib, insan rifahı üçün cəmiyyətin istehsal etdiyi malların ümumi ölçüsü deyil, mövcudluğu vacib olduğunu sübut etdi. Bu açıqlama tamamilə sığorta sektoruna aid edilə bilər. Sığorta əsasən təsadüfi təhlükələrdən qorunmanın kollektiv bir yoludur, sosiomika ilə yaxından əlaqədardır(Александрова Т.Г.,Мещерякова О.В: 2010. səh. 34).

1.2. Sığortanın formaları, növləri, funksiyaları və ona təsir edən amillər

Sığorta fəaliyyətinin təsnifatına fərqli yanaşmalar mövcuddur. Dünyanın əksər ölkələrində iki növ sığorta mövcuddur: həyat sığortası və qeyri-həyat sığortası. Bu təsnifat normativ sənədlərin hazırlanmasında, sığorta bazarının təhlilində və digər məsələlərdə istifadə olunur.

Sığorta təşkilatlarının təcrübəsində sığortanın üç sahəsinə ayırmaq olar. Buraya əmlak, şəxsi və məsuliyyət sığortaları daxildir. Sığortanın filiallara bölünməsi sığorta obyektlərindəki fərqlərə əsaslanır. Sığortanın sektorlara bölünməsi fiziki və hüquqi şəxslərin sığortanı həyata keçirməyə imkan verən xüsusi sığorta maraqlarını müəyyənləşdirməyə imkan vermir. Bu maraqları konkretləşdirmək üçün sığorta sahələrindən alt sahələr və sığorta növləri seçilir.

Sığortanın növü, müəyyən bir homojen obyektlərin müəyyən miqdarda sığorta məsuliyyətinin müvafiq tarif dərəcələrində sığortalanmasıdır. Sığortaçı ilə sığortalı arasında sığorta münasibətləri sığorta növlərinə görə həyata keçirilir.

Fərdi sığortada sığortanın obyekt, sığortalı şəxsin həyatı, sağlamlığı, iş qabiliyyəti və pensiya təminatı ilə əlaqəli əmlak maraqlarıdır. Fərdi sığortaya aşağıdakılar daxildir: həyat sığortası; qəza və xəstəliklərdən sığorta; Sağlamlıq sığortası(Аленичев В.В: 2014. səh. 36).

Mülkiyyət sığortasında sığortanın obyekt əmlaka sahiblik, istifadə və sərəncam vermə ilə əlaqəli əmlak maraqlarıdır. Mülkiyyət sığortasına aşağıdakılar daxildir: müəssisə və təşkilatların əmlak sığortası; vətəndaşların əmlak sığortası;

nəqliyyat sığortası (nəqliyyat və yük vasitələri); yuxarıda sadalananlar xaricində digər əmlak növlərinin sığortası; maliyyə riski sığortası.

Məsuliyyət sığortasında sığorta obyektini sığortalının üçüncü şəxsə vurduğu ziyanın ödənilməsi ilə bağlı əmlak maraqlarıdır. Məsuliyyət sığortasına aşağıdakılar daxildir: nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası; daşıyıcının mülki məsuliyyət sığortası; müəssisələrin mülki məsuliyyətinin sığortası - artan təhlükə mənbələri; peşə məsuliyyəti sığortası; öhdəliklərin yerinə yetirilməməsinə görə məsuliyyət sığortası; digər mülki məsuliyyət növlərinin sığortası.

Sığortanın sahələri, alt sahələri və növləri üzrə təsnifatı ilə yanaşı, sığorta formaları da seçilir(Андреева Е.В., Русакова О.И.:2015. səh. 12-15).

Sənətə uyğun olaraq respublikanın qanunvericiliyinə iki növ sığorta mövcuddur: məcburi və könüllü.

Sığortanın dövlət və özəl olaraq bölünməsinə gəldikdə, burada ayırma meyarı sığorta təşkilatının mülkiyyət formasıdır. Belə bir təşkilat fiziki şəxslərə (hüquqi və ya fiziki şəxslər) məxsusdursa, həyata keçirdiyi sığorta özəl sığorta kimi təsnif edilir. Sığorta təşkilatı dövlətə məxsusdursa, bu tip sığortalara ölkəmizdə tarixən inkişaf etmiş ənənəyə uyğun olaraq bu cür sığortaya dövlət sığortası deyilir.

Könüllü sığorta qanun əsasında qüvvəyə minir. Qanun könüllü sığortaya tabe olan obyektləri və ən ümumi sığorta şərtlərini müəyyən edə bilər. Xüsusi şərtlər sığortaçı tərəfindən hazırlanmış sığorta qaydaları ilə tənzimlənir.

Könüllü sığorta, sığortalıların hamısında iştirak etmək istəməməsi səbəbindən sığortalıların seçmə (tam olmayan) əhatə olunması ilə xarakterizə olunur. Sığorta şərtləri, sığortalıların müqavilələrin bağlanması onlar üçün tələblərə cavab verməyən məhdudiyyətlərə malik ola bilər(Azərbaycan 2020: 2012).

Könüllü sığorta hər zaman sığorta şərtləri baxımından məhduddur. Müqavilədə müddətin başlanğıcı və sonu var. Könüllü sığortanın davamlılığı yalnız müqavilənin yeni müddət üçün təkrarən (bəzən avtomatik) yenilənməsi ilə təmin edilə bilər.

Könüllü sığorta yalnız birdəfəlik və ya dövrü sığorta haqları ödənildikdə etibarlıdır. Ödənilmədiyi təqdirdə, müqavilənin ləğvi ilə nəticələnəcəkdir.

Dövlət sığortalıların müvafiq dairəsi tərəfindən sığorta ödənişlərinin həyata

keçirilməsinə dair öhdəlik yaratdıqda bu cür sığortaya məcburi deyilir. Sığortanın icbari forması sığortanın qorunmasının prioritet obyektlərinə, yəni maddi ziyanın ödənilməsinə və ya digər maddi yardımın verilməsinə ehtiyacın yalnız müəyyən bir zərər çəkmiş şəxsin mənafeyinə deyil, həm də ictimai mənafelərə toxunduğu hallarda tətbiq olunur(Əliyeva L: 2011. səh. 4-11).

İcbari sığortanın nümunələri: icbari tibbi sığorta; hərbi sığorta; sərnəşin sığortası; nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyət sığortası; bəzi mütəxəssislər üçün peşə məsuliyyəti sığortası daxildir.

İcbari sığorta qanunla müəyyən edilir ki, ona görə sığortaçının müvafiq obyektləri sığortalamaq, sığortalılar isə lazımı sığorta ödənişlərini etmək məcburiyyətindədir.

Sığorta ilə əlaqədar qanun aşağıdakıları təmin edir:

- icbari sığortaya cəlb olunan obyektlərin siyahısı;
- sığorta məsuliyyətinin əhatə dairəsi;
- sığorta təminatının səviyyəsi və ya normaları;
- tarif dərəcələrini və ya bu dərəcələrin yerlərdə fərqləndirmə hüququnun verilməsi ilə orta fərqlərin təyin edilməsi qaydası;
- sığorta ödənişlərinin tezliyi; sığortaçının və sığortaçının əsas hüquq və vəzifələri.

İcbari sığorta, bir qayda olaraq, qanunda göstərilən obyektlərin tam əhatə olunmasını təmin edir. Məsələn, müvafiq nəqliyyat növlərinin sərnəşinlərinin icbari sığortası təmin edilərsə, səyahətə çıxacaq hər kəs mütləq sığortalanmalıdır.

İcbari sığorta, bir qayda olaraq, sığortanın tənzimlənməsini təmin edir (məsələn, minimum sığorta məbləği).

Sığortanın iqtisadi kateqoriya kimi məzmunu və funksiyaları üzvi şəkildə əlaqəlidir. Sığortanın iqtisadi kateqoriyasının funksiyaları kimi aşağıdakıları ayırmaq olar:

- 1) fondların ixtisaslaşmış sığorta fondunun formalaşdırılması;
- 2) zərərin ödənilməsi və vətəndaşların şəxsi maddi təminatı;
- 3) sığorta hadisəsinin qarşısının alınması və zərərin minimuma

endirilməsi.

Birinci funksiya, sığorta şirkətlərinin məsuliyyətini üzərinə götürdükləri risklərin ödənişi kimi xüsusi bir fondun yaradılmasıdır. Bu fond həm məcburi, həm də könüllülük əsasında yaradıla bilər. Dövlət, iqtisadi və sosial vəziyyətdən çıxış edərək, ölkədə sığorta işinin inkişafını tənzimləyir. Xüsusi sığorta fondunun formalaşdırılması funksiyası sığortanın dayanıqlığını, ödənişlərin təmin edilməsini təmin edən ehtiyat fondları sistemində həyata keçirilir. Ticarət banklarında, məsələn, əmanət məqsədi ilə əhalinin vəsaitlərinin yığılması yalnız bir qənaət mənasına gəlsə, ixtisaslaşmış sığorta fondunu formalaşdırma funksiyası ilə sığorta əmanət və risk prinsipini daşıyır. Mənəvi olaraq, sığorta prosesində, xüsusən həyat sığortasında iştirak edən hər bir iştirakçı qəza zamanı və müqavilənin sonunda maddi dəstək almaqda əmindir. Əmlak sığortası ilə, ixtisaslaşdırılmış sığorta fondunun formalaşdırılması funksiyası ilə yalnız zərərli əmlakın dəyərinin ödənilməsi problemi sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta məbləğləri və şərtləri daxilində həll olunmur, həm də maddi vəziyyət üçün şərait yaradılır.

Xüsusi sığorta fondunun formalaşdırılması funksiyası sayəsində müvəqqəti sərbəst vəsaitlərin bank və digər kommersiya strukturlarına yatırılması, daşınmaz əmlaka pul qoyulması, qiymətli kağızların alınması və s. problemi həll olunur. Sığortada bazarın inkişafı ilə müvəqqəti sərbəst vəsaitlərdən istifadə mexanizmi daima təkmilləşdiriləcək və genişlənəcəkdir. Xüsusi sığorta fondlarının formalaşması kimi sığorta funksiyasının əhəmiyyəti artacaqdır (Hacıyev Ş.H: 2011. səh. 36).

Sığortanın ikinci funksiyası zərərin ödənilməsi və vətəndaşların şəxsi maddi dəstəyidir. Sığorta fondunun formalaşmasında iştirak edən fiziki və hüquqi şəxslərin əmlaka vurduğu ziyanın ödənilməsi hüququ vardır. Bu funksiya vasitəsi ilə dəymiş ziyanın kompensasiyası fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən mövcud əmlak sığortası müqavilələri çərçivəsində həyata keçirilir. Zərərin ödənilməsi qaydası sığorta şirkətləri tərəfindən sığorta müqavilələrinin şərtlərinə əsasən müəyyən edilir və dövlət tərəfindən tənzimlənir (sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması). Bu funksiya sayəsində sığortanın tamlığı təmin edilir.

Nəhayət, sığortanın üçüncü funksiyası - sığorta hadisəsinin qarşısının alınması və zərərin minimuma endirilməsi adlanır. Buraya qəzaların və təbii fəlakətlərin mənfi nəticələrinin qarşısının alınması və ya azaldılması üçün maliyyələşdirmə tədbirləri daxil olmaqla geniş tədbirləri əhatə edir. Buraya, sığortalıya bağlanmış sığorta müqaviləsi şərtlərində təsbit edilmiş və sığortalanmış əmlaka qarşı diqqətli münasibətinə yönəlmiş hüquqi təsir də daxildir. Sığortaçının sığorta hadisəsinin qarşısını almaq və zərərin minimuma endirilməsi üçün tədbirlərinə profilaktika deyilir. Bu funksiyanı həyata keçirmək üçün sığortaçı profilaktik tədbirlər üçün xüsusi maliyyə fondu yaradır. Sığortaçının mənafeyinə görə zərərin qarşısının alınmasına (məsələn, yanğınsöndürmə tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi: yanğınsöndürənlərin alınması, istilik radiasiyasının izlənməsi üçün xüsusi sensorların yerləşdirilməsi və s.) az miqdarda maliyyə vəsaiti ayırmaq sığortalı əmlakı özündə saxlamağa kömək edəcəkdir. Sığortaçının qarşısının alınması tədbirləri üçün xərcləri məqbuldur, çünki sığorta təzminatının ödənilməsi, yanğının və ya hər hansı digər sığorta hadisəsinin qarşısını almaq üçün əhəmiyyətli dərəcədə pul qənaətinə imkan verir. Profilaktik tədbirlər fondunun formalaşmasının mənbəyi sığorta ödənişlərindən tutulmalardır.

Sığorta xidməti sığorta bazarının spesifik bir məhsuludur və digər məhsullar kimi öz dəyərinə və ya qiymətinə malikdir. Sığorta xidmətinin qiyməti, sığortaçının sığorta müqaviləsinin şərtlərinə uyğun olaraq sığortaçıya ödədiyi sığorta mükafatında (tarif, mükafat) ifadə edilir. Sığorta mükafatının məbləği sığorta müqaviləsi imzalandıqdan sonra müəyyən edilir və bir qayda olaraq qüvvədə olduğu müddət ərzində dəyişməz qalır. (Xudiyev N.N: 2015. səh. 46-49)

Aşağı qiymət həddi, sığortalılardan ödəniş qəbzləri ilə sığorta təzminatı ödənişləri və müqavilələr üzrə sığorta məbləğləri əsasında sığorta şirkətinin xərcləri arasındakı bərabərliklə müəyyən edilir. Bununla birlikdə, bu qiymət səviyyəsində, sığorta şirkəti sığorta əməliyyatlarından heç bir mənfəət əldə etmir, bu səbəbdən bu qiymətlərlə sığorta xidmətləri göstərmək sığortaçı üçün zərərli dir.

Sığorta xidmətinin qiymətinin yuxarı həddi ilk növbədə aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- ona olan tələb və təklifin ölçüsü;
- əmanətlər üzrə bank faizinin məbləği.

Beləliklə, müəyyən sığorta xidmətinə yüksək tələb, risklərin sığortalanmasına böyük ehtiyac olduqda və belə bir xidmət göstərən sığorta şirkətlərinin sayı az olduqda, sığortaçıları yüksək səviyyədə maliyyələşdirmə imkanı əldə edirlər. Sığorta şirkətləri, sığorta bazarının sığorta xidmətlərinin tədarükü ilə doymuş olduğundan bu prosesdə dəyəri azaltmaq məcburiyyətində qalırlar. Çünki yüksək təkliflə qiymətlərin artması sığortaçı üçün təhlükəlidir. Şirkətdəki sığorta xidmətləri üçün yüksək qiymətlərlə qarşılaşan potensial müştəri digərinə müraciət edə bilər, bu səbəbdən hər bir şirkətdə olduğu kimi, sığorta bazarında da sığorta xidmətlərinin qiymət səviyyələrinin bərabərləşdirilməsinə meyl var. (Xudiyev. N.N: 2015. səh. 46-49)

Bank faizinin dəyəri sığorta xidmətlərinin qiymətinin formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Hər şeydən əvvəl, sığorta faizləri ilə müqayisədə bank faizinin dinamikasında baş verən tendensiyalar müştərinin risk vəziyyətində mümkün zərərləri ödəmək üçün mənbələr tapması barədə qərarlarını müəyyənləşdirir. Çox güman ki, bankdan götürülmüş kredit və ya özünümaliyyələşdirmə üçün pul yığmaq risklərin sığortalanmasından daha sərfəli ola bilər. Buna əsasən sığorta şirkətləri sığorta xidmətlərinin qiymətlərini təyin edərkən bank faizlərinin ölçüsünü nəzərə almaq məcburiyyətində qalırlar.

Bundan əlavə, sığortaçının sığorta haqları şəklində aldığı sığorta müavinətləri ödənilənə qədər müvəqqəti ödənişsiz olan sığorta şirkətləri tərəfindən kommersiya məqsədləri üçün istifadə olunur, yəni, qiymətli kağızlara, daşınmaz əmlaka investisiya qoyulur, bunlar, kreditlə verilir. Beləliklə, sığortaçının müvəqqəti sərbəst vəsaitlərdən istifadəsi ona əlavə gəlir (investisiya gəliri) gətirir, bunun bir hissəsi sığortalı tərəfindən müəyyən faiz şəklində təmin edilə bilər. Lakin, əksər hallarda, gözlənilən investisiya gəliri nisbəti nəzərə alınmaqla sığorta xidmətlərinin dəyəri azalır(Xudiyev N.N: 2010. s.14).

Sığortaçının təqdim etdiyi müəyyən sığorta xidmətinin dəyəri bu sığorta şirkətinin vəziyyəti ilə də müəyyən edilir, yəni, sığorta portfelinin həcmindən və quruluşundan, idarəetmə xərclərindən, şirkətin əldə etdiyi gəlir miqdarından

asıdır. Bu səbəbdən sabit maliyyə vəziyyətinə sahib olan sığorta şirkətləri yüksək gəlirli və aşağı gəlirli xidmətlər ilə yanaşı xidmətlərinin siyahısında da qalması bacara bilərlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif sığorta növlərinin rentabelliği müəyyən sığorta xidmətinin (sığorta məhsulunun) yerləşdiyi həyat dövrünün mərhələsindən də asılıdır. Buraya bazara giriş, tələbin artması, bazarda doyma, satışların azalması və gəlirlilik, bazardan kənarlaşma daxildir(Xudiyev. N.N: 2003. səh. 210).

1.3 Azərbaycanda sığortanın yaranma tarixi və təşkili xüsusiyyətləri

Sığorta iqtisadiyyatın əsas hissələrindən biridir. Hər ölkənin iqtisadiyyatında böyük rol oynayır. Sığortadan danışarkən zəmanət altında olan insanların varlıqlarını və sağlamlığını başa düşürük. Bu səbəbdən sığorta sisteminin mövcudluğu çox zəruridir. ABŞ, İsveçrə Fransa və İngiltərə kimi ölkələrdə sığortaya tələb çox yüksəkdir. Ancaq inkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq, sığorta Azərbaycanda yeni sahədir. Bu səbəbdən Azərbaycanda sığorta sistemi hələ tam formada inkişaf etməyib. Əhalinin sığortaya inamının olmaması, lazımi tədbirlərin görülməməsi, bu sahədə inhisarın olması, keyfiyyətsiz sığorta xidmətləri kimi faktorlar Azərbaycanda sığorta sisteminin inkişafına mane olur. Ancaq müasir dövrdə Azərbaycanda sığorta sahəsində bir sıra islahatlar aparılmışdır. Məsələn, icbari əmlak sığortasının tətbiqi, sığorta tariflərinin dəyişdirilməsi, sığorta şirkətlərinə güzəştlərin edilməsi kimi tədbirləri göstərə bilərik. Bu tədbirlər yaxın gələcəkdə Azərbaycanda sığorta sisteminin inkişafını sürətləndirəcəkdir(Xudiyev. N.N: 2013. səh. 227-234).

Müasir dünya iqtisadiyyatı fərqli risklərlə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqələndirilir. Beləliklə, risklər nəticəsində meydana gələn böyük iqtisadi itkilər qaçılmazdır. Sığorta sistemi bu böyük iqtisadi itkilərin qarşısını almaq üçün böyük rol oynayır. Sığorta sistemi müasir iqtisadi münasibətlərin vacib elementidir. Buraya iqtisadiyyatda spesifik funksiyaları yerinə yetirən maliyyə münasibətləri daxildir. Müasir dövrdə həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sığorta sistemi iqtisadiyyatda xüsusi yer tutur. Çünki sığorta dünyada etibarlı bir sistemdir.

Sığorta fiziki şəxslərə, müəssisələrə və digər təşkilatlara özlərini əhəmiyyətli potensial itkilərdən və maddi çətinliklərdən məqbul dərəcədə qorumağa imkan verir. Bütün müəssisələr gündəlik fəaliyyətlərində risklərə məruz qalırlar. Bu risklərdən bəzilərinə qarşı qorunma təmin edən sığorta sığortası olmasa, müəssisələr səmərəli və mənfəətli fəaliyyət göstərməkdə çətinlik çəkəcəklər. Bu səbəbdən, sığorta, inkişaf etmiş iqtisadiyyatın həyati bir hissəsidir(Xudiyev. N.N: 2013. səh. 116).

Sığorta sistemi Azərbaycanda xidmət sektorunun əsas hissəsidir. (İcbari sığorta haqqında qanun: 2011) İnkişaf etmiş ölkələrdə bu sistem yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Ancaq Azərbaycanda sığorta sistemi və sığorta bazarı yeni formalaşır. Azərbaycanda sığorta şirkətləri avtomobil sığortası, əmlak sığortası, fərdi qəza sığortası, səyahət sığortası, yük sığortası və digər sığorta növləri üzrə fəaliyyət göstərir(“Xudiyev N.N: 2010. səh. 52”). Azərbaycanda sığorta sisteminin və sığorta bazarının müasir vəziyyətinin təhlili günümüzdə qarşıda duran aktual problemdir. Buna görə sığorta sektorunu, sığorta şirkətlərini və onun fəaliyyət sahələrini təhlil etmək vacibdir. Bunun əsas amillərindən biri də Azərbaycanda sığorta sisteminin qarşısını alan əsas problemlərin aşkarlanmasıdır. Digər amil bu problemlərin həlli yollarını tapmaqdır. Çünki bir sıra problemlər Azərbaycanda sığorta sistemini pis təsir edir. Azərbaycanda sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi çox vacibdir. Beləliklə, bəzi sığorta şirkətləri inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edirlər. Sığorta bazarını yaxşılaşdırmaq üçün yaxşı bir yoldur. Sığorta sektorundakı tədbirlərin sayı Azərbaycanda sığorta sistemini inkişaf etdirəcəkdir.

Sığorta, zərər riskinin ödəniş müqabilində bir müəssisədən digərinə ədalətli şəkildə ötürülməsidir. Bu, ilk növbədə şərti və qeyri-müəyyən zərər riskindən qorunmaq üçün istifadə olunan bir risk idarəetmə formasıdır. (Xudiyev.N: 2015. səh. 16.) Dünyada sığorta sisteminin əhəmiyyəti çox yüksəkdir. Çünki bu, insanları itkidən, təhlükədən qoruyur. Risk bölüşdürmə və risk köçürmələrinin müasir iqtisadiyyatımızın vacib bir tərəfi olduğu tez-tez təklif olunur. Xüsusi sığorta bazarları və sosial sığorta proqramları zamanla rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. (Ataşov B.X: 2016. səh. 39.) Sığorta, bir çox sığortalanmış şəxslərdən yarana biləcək zərərləri ödəmək üçün birləşdirilən vəsaitləri əhatə edir.

Bu səbəbdən sığortalılar, hadisənin baş vermə tezliyinə və şiddətinə bağlı olaraq, ödəniş müqabilində riskdən qorunurlar. Sığortalana bilən bir risk olmaq üçün sığortalanan risk müəyyən xüsusiyyətlərə cavab verməlidir. Maliyyə vasitəçisi kimi sığorta ticarət müəssisəsidir və maliyyə xidmətləri sənayesinin əsas hissəsidir, lakin ayrı-ayrı təşkilatlar gələcəkdə ola biləcək zərərlər üçün pul yığmaqla özlərini də sığortalaya bilirlər. Xüsusi şirkətlər tərəfindən sığortalana biləcək risk ümumiyyətlə yeddi ümumi xüsusiyyəti bölüşür. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Çox sayda oxşar risk vahidi: Sığorta birləşdirmə mənbələri hesabına fəaliyyət göstərdiyindən, sığorta siyasətlərinin əksəriyyəti böyük siniflərin ayrı-ayrı üzvləri üçün təmin edilir və bu da sığortaçıların proqnozlaşdırılan zərərlərin həqiqi itkilərə bənzər çox sayda qanundan faydalanmasına imkan verir.

2. Qəti itki: Qəti itki zərəri bilinən zamanda, yerdə və bilinən bir səbəbdən baş verən itkidir. Buna nümunə kimi avtomobil qəzaları və işçilərin xəsarət alması kimi hadisələr ola misal göstərmək olar. Digər itki növləri yalnız nəzəriyyədə müəyyən ola bilər. Məsələn, peşə xəstəliyi, müəyyən bir vaxt, yer və ya səbəb müəyyənləşdirilmədiyi müddətdə zərərli şərtlərə uzun müddət məruz qalması əhatə edə bilər. İdeal olaraq, itkinin vaxtı, yeri və səbəbi kifayət qədər aydın olmalıdır ki, kifayət qədər məlumatı olan ağılabatan şəxs, hər üç elementi obyektiv şəkildə yoxlaya bilər.

3. Təsadüfi itki: Təsadüfi itki zamanı, tələbin başlanğıcını təşkil edən hadisə əsas olmalı və ya ən azından sığorta faydalanıcısının nəzarətindən kənar olmalıdır. Zərər, yalnız xərcəmə fürsətinin olduğu bir hadisədən qaynaqlandığı mənada təmiz olmalıdır.

4. Böyük itki: Sığorta baxımından zərərin ölçüsü mənalı olmalıdır. Sığorta mükafatları həm gözlənilən zərər itkisini, həm də sənədin verilməsi, onun idarəsi, zərərlərin tənzimlənməsi və sığortaçının tələbləri ödəyə biləcəyini əsaslı şəkildə təmin etmək üçün lazım olan kapitalın təmin edilməsi xərclərini ödəməlidir. Kiçik itkilər üçün bu son xərclər gözlənilən itki dəyərindən bir neçə dəfə çox ola bilər. Təklif olunan qorunmanın alıcı üçün real dəyəri olmadığı təqdirdə, bu cür xərcləri ödəməkdə heç bir məna yoxdur.

5. Əlverişli mükafat: Sığorta hadisəsinin baş vermə ehtimalı yüksəkdirsə və ya hadisənin dəyəri böyükdürsə, nəticədə yaranan mükafat təklif olunan qoruma miqdarına nisbətən çoxdursa, o zaman sığortanın alınacağı ehtimalı böyük deyildir. Bundan əlavə, mühasibat peşəsi maliyyə uçotu standartlarında rəsmi olaraq tanıdığı üçün mükafat o qədər də böyük ola bilməz ki, sığortaçını əhəmiyyətli dərəcədə itirmək ehtimalı yoxdur. Əgər belə bir zərər şansı yoxdursa, əməliyyatın mahiyyəti yox, sığorta forması ola bilər.

6. Hesablana bilən zərər: Rəsmi olaraq hesablanmasa, ən azı təxmin edilə bilən iki element vardır. Bunlar, itki ehtimalı və xidmət xərcləridir. Zərər ehtimalı ümumiyyətlə empirik bir işdir, maliyyət isə daha çox sığortaçının bir nüsxəsinə sahib olması şəxsin bu siyasət altında təqdim olunması iddiası ilə əlaqəli zərərin sübutunun əsaslı şəkildə müəyyənləşdirə bilməsi ilə əlaqəlidir.

7. Fəlakətli dərəcədə böyük itki riski: Sığortalana bilən zərərləri ideal dərəcədə müstəqil və fəlakətli deyil, yəni itkilər bir anda baş vermir və fərdi itkilər sığortaçını iflas edəcək dərəcədə ciddi deyildir. Bu zaman, sığortaçılar tək bir hadisədən ziyana məruz qalmalarını kapital bazasının bəzi kiçik hissələrinə məhdudlaşdırmağa üstünlük verə bilərlər. Kapital sığortaçının zəlzələ sığortası ilə yanaşı, külək sığortasını satmaq qabiliyyətini də məhdudlaşdırır. Sığorta sistemi inkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sektorunun əsas hissəsidir. İnkişaf etmiş ölkələrin böyük sığorta bazarları var. Bu ölkələrdə sığorta haqları çox yüksəkdir. (Xudiyev. N.N: 2003. səh. 64.)

Maliyyə sisteminin və iqtisadiyyatın bir kateqoriyası olan sığorta sektoru xoşagəlməz qəza və fəvqəladə hadisələr nəticəsində dəyən ziyanı aradan qaldırmaq, vətəndaşlarla əlaqəli qəzalarda maddi dəstək vermək üçün yaradılan məqsədli maliyyə fondlarının təməlidir. Sığorta sistemi müasir iqtisadi münasibətlərin vacib elementidir. (Bağırov D.A., Həsəni M.X., Mehdiyeva L.T., Qurbanova T.T: 2010. səh.66.) İqtisadiyyatda müəyyən funksiyaları yerinə yetirən maliyyə münasibətlərini əhatə edir. Sığorta sistemi, sığortalıların əmlak marağını qoruyan zərərlərin ödənilməsi ilə əlaqədardır. Sığorta həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xidmət sektorunun ayrılmaz hissəsidir. (İqtisadiyyat və audit: 2012)

Azərbaycanda sığortanın inkişafı 3 mərhələdən keçmişdir. Birinci, 1917-ci il

Oktyabr inqilabından əvvəl, ikinci, inqilabdan sonra (1917-1990) və üçüncü 1990-cı ildən bəri müasir dövr. Sığorta sistemi ölkədə müstəqil olaraq 1990-cı ildən sonra inkişaf etmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti 1991-ci ildə qurulmuşdur. (Azərbaycan Respublikasının Qanunu:2010). Təşkilatın vəzifələri ölkədəki sığorta xidməti bazarını tənzimləməli, sığortaçının, sığortalının və dövlətin mənafeyini qorumaq, metodik rəhbərliyi həyata keçirmək, müvafiq normativ və hüquqi sənədləri hazırlamaq idi. Azərbaycanda milli sığorta bazarı 1992-ci ilin əvvəllərində formalaşmışdır. 1993-cü ilin yanvarında Azərbaycan Parlamenti Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq "Sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etmişdir. İndi sığorta bazarı inkişaf mərhələsindədir. Sığorta şirkətləri 40-dan çox icbari və könüllü sığorta forması təklif edirlər. Ancaq bu kifayət deyil. İnkişaf etmiş ölkələrdə müqayisədə 300-dən çox müxtəlif sığorta xidmətləri göstərilir. (Bağirov D.A., Həsənlı M.X., Mehdiyeva L.T., Qurbanova T.T: 2010. səh. 68).

Azərbaycan sığorta bazarının fəaliyyəti 1992-ci il tarixindən etibarən başlamışdır. İlk dəfə sığorta haqqında qanun Respublikamızda Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmişdir. Həmin qanun əsasında sığorta şirkətlərinin inkişafına zəmin yaradacaq fərqli qəbildən ibarət sənədlər qyədə alınmışdır. Bu sənədlərin mövcudluğu ölkədə sığorta bazarının inkişafına xas olan prioritet istiqamətlərdəndir. Milli Məclisin sığorta haqqında qurduğu qanunla birgə olaraq, ölkədə 1993-cü il tarixindən etibarən Sığorta İttifaqı adlanan Cəmiyyətlər yarandı. Yaranan bu cəmiyyətin amalı respublikada sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların fəaliyyətlərini bir yerdə cəmləmək, bazarın inkişafına yardımçı olmaq, təşkilatların qarşılıqlı fəaliyyətini sintez etmək, dövlət və beynəlxalq təşkilatlarla yanaşı, bu qəbildən olan təşkilatların əlaqələrində öz üzvlərinin istəklərini qorumaqdır. Daha öncələri Sığorta İttifarı ilə Dövlət Sığorta Nəzarəti ölkəmizdə sığorta fəaliyyətini tənzimləyən həm normativ, həm də, hüquqi sənədləri birdə hazırlayırdılar.

Artıq 1996-cı ildən başlayaraq, ölkəmizdə nəqliyyat vasitələrinin, 1997-ci ildən isə dövlət qulluqçularının icbari sığortaları həyata keçirilməyə başlamışdır.

İcra olunan bu sığorta sahələri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi sığorta haqqında qanuna əsasən həyata keçirilir.

Müasir dövrdə ölkəmizdə əsas faktorlar içərisində sığorta durur. Hazırkı dövrdə respublikada sığorta mühim əhəmiyyətə malikdir. Bu fəaliyyət növünün daha doğru qaydada həyata keçirilməsi üçün 1999-cu ilin 25 iyun tarixində sığorta barəsində qanun qəbul olundu. Həmin qanunun fəaliyyətə başlaması bu tarixdən ibarət olmuşdur. Qəbul olunmuş bu qanunun vasitəsilə sığorta öz inkişaf mərhələsini daha dolğun həyata keçirmişdir.

Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatlar ölkənin qanunlarına əsasən təşkilati quruluşlarda formalaşır. Sığorta fəaliyyətinin iştirakçısı olmuş şəxslər digər hüquqi səlahiyyətə malik şəxslərin əmlak münasibətini özündə cəmləşdirir. (Xudiyev. N.N: 2003. səh. 56.)

Sığorta Azərbaycanda yeni sahədir. Lakin bu amilə baxmayaraq, sığorta sistemi ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır. Çünki insanların mülkiyyətinin və sağlamlığının qorunması, işsizliyin təmin edilməsi, insanların rifahının artırılması baxımından xüsusi yer tutur. Azərbaycanda 20-dən çox sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. Bunlardan üçü həyat sığortası, qalanları həyat sığortası şirkətləridir (Hacıyev Ş.H: 2011. səh. 63-64).

Azərbaycanda sığorta tarifləri inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə qənaətbəxş deyil. Bu səbəbdən insanlar könüllü sığortalamaq istəmirlər. Sığorta hadisəsi baş verdikdə, əksər sığorta şirkətləri sığortalılara aşağı sığorta ödənişi verir. Bu səbəbdən insanlarla sığorta şirkətləri arasında qarşıdurma baş verir. Bu da sığorta şirkətlərinin nüfuzuna mənfi təsir göstərir. Bundan əlavə, sığorta sektorundakı inhisarçılıq bütün sığorta şirkətlərini pis təsir edir. Həm də sığorta haqlarının artmasının qarşısını alır. İnsanların sığorta haqqında məlumatının olmaması Azərbaycanda könüllü sığortanın inkişafına mane olur (Azərbaycan 2020: 2012).

Sığorta sektorunda mövcud olan bu problemlərə baxmayaraq, sığorta sektorunda çox işlər görülüb. Sığorta şirkətlərinin uğurlu fəaliyyəti və sığorta sektorunun inkişafı üçün çox islahatlar aparılmışdır. (Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimova E. Ə: 2014. səh. 24.) Sığorta şirkətlərinin uğurlu fəaliyyəti üçün hökumət

tərəfindən görülən tədbirlər və sığorta bazarının yaxşılaşdırılması üçün stimullaşdırıcı fəaliyyət əsas nümunələrdir. Azərbaycanda sığorta sistemi bu tədbirlərin əksəriyyəti ilə inkişaf edəcəkdir.

Azərbaycanda sığorta sisteminin əhəmiyyəti çox yüksəkdir. Çünki bu sistem Azərbaycanda xidmət sektorunun əsas hissələrindən biridir. Ancaq bu günlərdə Azərbaycanda sığorta sistemi qənaətbəxş deyil. Sığorta sektorunda bəzi problemlər var. Əhalinin sığorta xidməti barədə məlumat səviyyəsinin aşağı olması, sığorta sektorundakı mövcud inhisar, sığorta ilə bağlı natamam qanunvericilik bazası, keyfiyyətsiz sığorta xidmətləri ölkəmizdə sığorta sisteminin inkişafına mane olan əsas problemlərdir. Bu problemlər Azərbaycanda sığorta sistemi üçün çox pisdir. Çünki bu cür problemlər insanlarda inamsızlıq yaradır. Beləliklə, sığorta şirkətlərinə inanmırlar və sığorta məhsullarından istifadə etmək istəmirlər. (Xudiyev N.N:2015. səh. 118.)

Azərbaycanın sığorta fəaliyyəti zamanın tələblərinə görə reformasiya olaraq, daha da inkişaf etdirilmişdir. Respublikamızda mövcud olan hazırkı sığorta fəaliyyətinin tarixi 1958-ci ilə dayanır. Azərbaycanda son 33 il ərzində sığorta sahəsi olduqca böyük inkişaf qazanmışdır. Hazırkı dövrdə də, sığorta ən perspektivli sahələrdən biri olaraq, ölkədə dinamik inkişaf tempini yaşamaqdadır.

Mövcud problemlərə baxmayaraq, yaxın gələcəkdə sığorta sistemindən perspektivlər çox yüksəkdir. Həyat sığortasının inkişafı, icbari sığortanın inkişafı, sığorta mədəniyyətinin yüksəldilməsi və sığorta şirkətlərinin kapitallaşmasının artması sığorta sektorunda gözlənilən əsas perspektivlərdir. Aşağıdakı tədbirlər

Azərbaycanda inkişaf etdirilən sığorta sisteminə nail olmaq üçün çox vacibdir.

1. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta təcrübəsindən istifadə etmək
2. Sığorta şirkətləri tərəfindən sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması
3. Sığorta sisteminin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi
4. Hökumət tərəfindən sığorta şirkətləri üçün təkmilləşdirilmiş fəaliyyətlərin aparılması
5. İcbari tibbi sığortanın tətbiqi

Bu tədbirlər sığorta bazarı və sığorta sistemi üçün çox vacibdir. Bu cür tədbirlər həyata keçirilsə, Azərbaycanda sığorta sisteminin inkişafına nail olmaq olar. Sığorta sisteminin inkişafı Azərbaycan iqtisadiyyatını sürətləndirəcəkdir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanda sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin spesifik xüsusiyyətləri

Sığorta sektorunun ÜDM-dəki payı 0, 4 faizdir və adambaşına düşən sığorta haqları Azərbaycanda 18-19 AZN təşkil edir. Dünyadakı sığorta haqlarının orta göstəricisi Azərbaycandakı sığorta haqlarının səviyyəsindən 15 dəfə çoxdur. Bu sektorun Azərbaycanda daha aşağı səviyyədə olması həm maliyyə, həm bank, həm səhiyyə, həm də insanların davamlılığı üçün təsir göstərir. 2006-cı ildə ölkənin sığorta bazarında tələb və təklif mallarının miqdarı təxminən 15 idi. Bir il sonra bu göstərici 30-a yaxın idi, 2008-ci ildə aktiv satılan malların miqdarı 35 -ə yüksəldi.

Hazırda Xidmətin sığorta paketi 40-dan çox növə malikdir. Bundan əlavə Azərbaycanda digər ölkələrlə müqayisədə bu həcm daha az hesab olunur. Hal-hazırda həyat sığortası baxımından əsasən 3 şirkət - “Atəşgah Həyat”, “Qala Həyat” və “PAŞA Həyat Sığorta” fəaliyyət göstərir. Statistika görə son 6-7 il intensivləşmə dövrü olmuşdur. Azərbaycanın sığorta bazarında beynəlxalq sığorta təcrübəsinin fərqli tendensiyaları tətbiq edilmişdir. Bir çox başqa ölkədə həyat sığortası vətəndaşlarının maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün istifadə olunur. Lakin Azərbaycanda bu sığorta növü üzrə gəlirlər hər il azalmışdır.

Birinci dövr 1920-ci ilə qədər olan dövrü əhatə edirdi. 19-cu əsrin ortalarından başlayaraq neft sənayesinin böyüməsinin səbəbi sığortanın əsas stimullaşdırıcı gücü olan sahibkarlığın genişlənməsinə səbəb oldu. İkinci dövr 1920-1990-cı illəri əhatə edən Sovet İttifaqı ilə əlaqəli idi. Azərbaycanda dövlət sığorta sistemi yaradıldı. Üçüncü dövr, 1990-cı ildən sonrakı dövrdə sığorta sisteminin müstəqil şəkildə inkişafına başladığı dövrü əhatə etdi. 1991-ci ildə Nazirlər Kabineti Dövlət Sığorta Nəzarəti qurdu. Azərbaycanda milli sığorta bazarı 1992-ci ilin əvvəlində formalaşmışdır. 1993-cü ilin yanvarında Azərbaycan Parlamenti Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq "Sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etmişdir.

Bu günlərdə Azərbaycan Sığorta bazarı inkişaf etməkdə olan bazarın ilk mərhələlərindədir. 40-dan çox sığorta məhsulu mövcuddur - məcburi və fakultativ. Ölkənin inkişafı ilə birlikdə sığorta məhsulları inkişaf edəcək, fərdlərin və şirkətlərin artan tələblərini təmin edərək daha dəqiq və daha mürəkkəb olacaqdır. Həm də onların sayı inkişaf etmiş sığorta bazarlarına sahib ölkələrdə olduğu kimi yüzlərlə səviyyəyə çatacaqdır.

1991-ci ildən bəri, sığorta şirkətlərinin sayı ən yüksək həddə 62-yə çatdıqda, bunlardan 53-ü milli, Azərbaycanda 9 müştərək şirkət - sığorta şirkətləri etibarlılıq problemi ilə qarşılaşdılar (sığorta haqları alırlar, lakin keyfiyyət və kompensasiya səviyyəsi aşağı səviyyədə idi), bu, 33 sığortaçının iflas elan etməsini izah edir.

2010-cu ildə şirkətlərin ümumi məbləği 155,59 milyon AZN idi. 2011-ci ilin yanvar-fevral aylarında şirkətlərin sığorta haqlarının ümumi məbləği 66,342 milyon

AZN, ödənişlərin məbləği isə 17,673 (artım 21,71%) milyon manat olmuşdur. Azərbaycan Sığorta Bazarında beynəlxalq sığorta təcrübəsindən fərqlənən fərqli tendensiyalar müşahidə olunur. Həyat sığortasının ümumi sığorta müqavilələrindəki payı yüzdə 5-dən çox deyil. Lakin inkişaf etmiş sığorta bazarlarında həyat sığortası bunun 55-60% -ni tutur. Bəzi hallarda həyat sığortası səmərəsiz göstəricilərlə göstərilir. 2008-ci ildə həyat sığortasından gələn gəlir 55% azaldı, 2 milyon 1 milyon AZN olaraq qaldı. Sığortanın iqtisadiyyatda gedən proseslərin aynası olduğu prinsiplərini tamamilə qəbul etmişdir. 2011-ci ilin yanvar-fevral aylarında şirkətlərin sığorta haqlarının ümumi məbləği 66,342 milyon AZN, ödənişlərin məbləği isə 17,673 (artım 21,71%) milyon manat olmuşdur. Azərbaycan Sığorta Bazarında beynəlxalq sığorta təcrübəsindən fərqlənən fərqli tendensiyalar müşahidə olunur. Həyat sığortasının ümumi sığorta müqavilələrindəki payı yüzdə 5-dən çox deyil. Lakin inkişaf etmiş sığorta bazarlarında həyat sığortası bunun 55-60% -ni tutur. Bəzi hallarda həyat sığortası səmərəsiz göstəricilərlə göstərilir. 2008-ci ildə həyat sığortasından gələn gəlir 55% azaldı, 2 milyon 1 milyon AZN olaraq qaldı. Sığortanın iqtisadiyyatda gedən proseslərin aynası olduğu prinsiplərini tamamilə qəbul etmişdir.

Bu sektorun inkişafının ləngiməsinin əsas səbəbləri Azərbaycanın sosial və iqtisadi vəziyyəti ilə eyni olanlardır:

1. Sığorta sistemi ilə bağlı qanunvericilikdəki boşluq
2. Sığorta sistemində dövlət tərəfindən xarici kapital qarşısında bəzi öhdəliklər
3. Bazarda inhisarçılığın davam etməsi
4. Kapital almaq üçün müstəqil sığorta sistemlərinin banklardan asılılığı
5. İnsanların sığorta şirkətlərinə qarşı diqqətsizliyi

İnhisarçılıq bu sahədəki azalmanı yavaşladan əsas səbəblərdən biridir. Bu, müxtəlif növ xidmətlərin, keyfiyyətin inkişafının, sağlam rəqabətin və yeni firmaların yaranmasının qarşısını alacaqdır. İnhisarçılığın bir nümunəsi dövlət təşkilatlarında çalışan bütün işçilərin icbari sığortanın yalnız "Azərsığorta" tərəfindən həyata keçirilməsidir.

İnsanların aşağı bilik səviyyəsi də siyahıdakı problemlərə daxil edilmişdir. İnsanların yanlış məlumat verməsi bazara mənfi təsir göstərir. Sığorta müqaviləsini imzalayan insanlar ümumiyyətlə müqaviləni oxumurlar. Qlobal təcrübəyə əsaslanaraq həyat sığortası uzunmüddətli, lakin əsasən Azərbaycanda öhdəliklər qısamüddətliyədir. Bunun əsas səbəbi insanlar həyat sığortasına etibar etmirlər. Araşdırmalar Azərbaycanın sığorta bazarının Türkiyə, Rusiya, hətta Qazaxıstanla müqayisədə daha az inkişaf etdiyini göstərir. 1999-cu ildə "Sığorta Qanunları" qəbul olunsa da, maliyyə hesabatları ciddi nəzərə alınmır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün sığorta şirkətləri yerli şirkətlərdir, çünki mövcud qanunvericilik sığorta şirkətlərini dəstəkləmək üçün xarici Sərmayəni cəlb etməyə imkan vermir. Şirkətlər üçün ən aşağı kapitallaşma standartı, sığortanın zəif inkişafına gətirib çıxarır ki, bu da digər ölkələrlə inkişaf səviyyəsindən 25-30 dəfə geri qalmağımıza səbəb olur.

Bu gün sığorta bazarları səviyyəsində kapitallaşmanın azalmasının nəticəsidir ki, 01.01.2011-ci il tarixinədək sığortaçılar üçün tələb olunan minimum Kapital məbləği 3 milyon AZN, təkrar sığortaçılar üçün isə 6 milyon manat idi. Növbəti il üçün sığortaçılar üçün 1 milyon, təkrar sığortaçılar üçün 2 milyon artırılmış məbləğ. 2013-cü ilin ilk günündə hökumət yenidən tənzimləmələrdə bəzi dəyişikliklər etdi ki, sığortaçılar üçün bu məbləğ 5 milyon, təkrar sığortaçılar üçün 10 milyon olaraq təyin olundu. Hazırda sığorta şirkətlərinin əksəriyyəti banklardan asılıdır. Bu tip şirkətlər avtokreditləşmə üçün bankların hesabına pul toplayır (Kreditlə satılan avtomobillərin sığortası).

Qanuna görə, ölkədə Sığorta iki hissəyə bölünür: həyat və qeyri-həyat sığortası. Sığortaçılar ya birincini seçə, yada hər ikisini seçə bilər. Həyat sığortasına ölüm, əlillik və ya qismən müvəqqəti qabiliyyətsizlik, qocalıq daxildir. Müqavilə ləğv edildikdə və ya sığorta vəziyyəti baş verərsə, müqavilədəki bəndlərə və şərtlərə görə, pul sığortaçıya və ya onun ailəsinə ödənilir. Qeyri-həyat sığorta məsuliyyəti, əmlakı və əmlak faydaları ilə əlaqədar risklərin sığortasıdır. Həm həyat sığortası, həm də qeyri-həyat sığortası, sığortaçılar ilə sığortalılar arasında çıxarılan Dövlətin

tənzimləməsinə əsaslanan bir müqavilə ilə müəyyən edilir. Ümumilikdə sığorta növləri münasibətləri aşağıdakı kimi göstərilə bilər:

Azərbaycanda daha az yayılmış və maraq göstərilməyən növlərindən biri özəl sığortadır. Sosial sığorta dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi nəzərə alın bilər, çünki dövlət sosial sığortaya mütləq nəzarət edir. Bunun əsasında Sosial Müdafiə Fondu təsis edilmişdir. Bu Fond əsasən dövlət büdcəsi və təşkilatların insanların şəxsi gəlirlərindən ayırmalar hesabına formalaşır.

"Əhalinin sosial təhlükəsizliyini təmin etmək üçün mövcud" 2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair dövlət proqramı "çərçivəsində məqsədyönlü tədbirlər davam etdiriləcəkdir. təqaüd islahatı daha da artaraq 2016-2020-ci illər üçün yeni bir dövlət proqramı hazırlanmışdır. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində məcburi dövlət sosial sığorta sistemi yaxşılaşmış və dövlət pensiya qənaət mexanizmləri yaradılmışdır. (Məmmədov D.M: 2012. səh. 36-38.)

Əmlak sığortası tədricən daha da əhəmiyyət kəsb edir. Bu sığorta növü həyat sığortasının ən çox yayılmış və tətbiq olunan növüdür. Qanunvericiliyə görə, bu sığorta növü fərdi hüquqi şəxslərə aid edilmir. Ən çox yayılmış əmlak sığortası aşağıdakılardır:

- təşkilatların, idarələrin və mülklərin əmlak sığortası;
- mallar;
- atəşə qarşı;
- təyyarələr, dəniz gəmiləri;
- banklar.

Ən populyar növlər avtomobil nəqliyyatının sığortasıdır. Avtomobil sığortasının gözlənilməz dərəcədə yaxşılaşdırılmasının vacib səbəbi banklar tərəfindən verilən avtokredittir. Kredit təminat olaraq alarkən banklar avtomobillərin şərtlər adından sığortalanmasını tələb edirlər. Bunun müqabilində avtomatik sığortalarda ani bir artıma səbəb olur.

Ev əmlakı sığortasına gəldiyimiz zaman, son illərədək könüllü olaraq vətəndaşlara aid olan bu sığortanı sığortalamaq idi. Bu sığorta növünün Azərbaycanda daha çox sahəni əhatə etdiyini söyləmək mümkün deyil.

Ticari risklərin sığortalanmasına ən çox üstünlük verilən bank riski daxildir. Kredit riskinin obyektləri bank öhdəliyi və investisiya kreditləridir. Pulları banklara qaytarmamaq halında, bu kredit təşkilatları sığorta şirkətinin pulu ilə kompensasiya olunur.

Vətəndaşların sosial maraqlarını və dövlətin maraqlarını təmin etmək məqsədi ilə icbari sığorta verilir. Ölkədə 9 sığortanın tətbiqi mövcuddur. Bunlara xüsusi dövlət məmuru kateqoriyası, həyat, sağlamlıq və əmlak sığortası nümunə ola bilər.

Azərbaycan Respublikasında bank sektorunun inkişafı strategiyası, təsirli nəzarət üçün effektiv ilkin şərtlər daxil olmaqla, Bazel əsas prinsiplərinin tam tətbiqinə uyğun qanunvericilikdə dəyişikliklər təklif edir. Depozit sığorta potensial olaraq orta və daha uzun müddət ərzində Azərbaycan bankçılığının böyüməsinə, yenidən qurulmasına və inkişafına kömək edə bilər ("Abdullayev A.,2013"). Bundan əlavə, Sığorta konsepsiyası ilə əlaqəli soma dini cəhətləri də mövcuddur - Mark Sedgwickə əsaslanan (Şəriətə istinadla), bir çox müsəlman Sığortanı bahis kimi qəbul edir - buna görə bu vəziyyətdə qadağandır. Bu cəhət, kənd yerlərində Sığortanın aşağı səviyyədə olmasına səbəb ola bilər. Bir insanın təməl inanclarına mənfi təsir göstərməmək üçün bu çox vacib cəhətə diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

Sığorta sektorundakı son islahatlar və dəyişikliklər ilə digər bazarlarla müqayisə:

İqtisadi islahatların intensiv dinamik təkmilləşdirilməsi ilə Sığorta bazarının artım səviyyəsi arasında uyğunsuzluq var. Sığorta sahəsinin inkişafı üçün layiqli potensial mövcuddur, hüquqi və institusional islahatlar daha zəifdir. Sektordakı artım, bunun üçün ilk növbədə tənzimləmələr meydana gəlməlidir. Son islahatlar və dəyişikliklər canlanmaya səbəb olmadı. Dünyanın hər yerində ən uğurlu səhiyyə maliyyələşdirmə modeli sayılan icbari tibbi sığorta Azərbaycanda tətbiq edilmişdir.

İcbari tibbi sığorta sistemi 1992-ci ildə başlamış, lakin tətbiq hələ də mümkün deyil. Səbəb yalnız icbari tibbi sığorta sisteminin mükəmməl olmayan qanunvericilik bazası deyil. Eyni zamanda, bu sahədə institusional inkişafı ehtiyac böyükdür. İcbari tibbi sığortaya keçid müalicənin keyfiyyətinə nəzarət etmək və xəstələrin hüquqlarını təmin etmək üçün mexanizmlərin və iqtisadi sistemlərin inkişafına zəmin yaradacaqdır. (Qədirov C. M: 2010. səh. 62.)

Mövcud qaydalara əsasən, müvafiq lisenziyalı sığorta şirkətləri Azərbaycan Respublikasının ərazisində Sığorta edə bilirlər. Məcburi Tibbi Sığorta və bunun əsasında tibbi yardımın keyfiyyətini artırmaq, xəstələrin hüquqlarını qorumaq və nəzarət mexanizmlərini yaxşılaşdırmaq üçün şərait yaradılacaqdır.

Səhiyyə sistemindəki islahatlar nəticəsində stasionar yardıma yönəlmiş dərman, ilk tibbi sanitariya yardımının üstünlük təşkil etdiyi və ailə həkimləri təcrübəsinin genişləndirilməsi üçün müvafiq şərait yaratmış dərmanla əvəz edilmiş, eyni zamanda, ambulator və klinik xidmətlərin təkmilləşdirilməsi üçün aktiv və məqsədyönlü işlər aparılmışdır.

Azərbaycanda ən çox bilinən və istifadə olunan Sığortalardan biri, üçüncü şəxslərə aid olan məsuliyyət sığortasıdır. Məsələn, 2014-cü il Oktyabr ayının sonunda 780.000-dən çox sığortalı var idi (bu, 2013-cü ilin eyni dövrünə nisbətən 0.7 nisbətində artmışdı) və İcbari Sığorta Bürosunun 59.1 milyon manatlıq ümumi mükafata görə - təmsil edir. Bu tendensiya 2013-cü ilin eyni dövrünə nisbətən 0,26 artım göstərmişdi.

2014-cü ilin üçüncü rübünün sonunda yerli valyutada 314,13 milyon manat (2013-cü ilin eyni dövrünə nisbətən 3,54% artım) ümumi yazılı abunə qeyd edildi və iddialar 116,39 milyon manat səviyyəsinə çatdı, bu halda 2013-cü ilin üçüncü rübündən etibarən artım 31.46% səviyyəsindədir. EUR və AZN arasındakı məzənnə dəyişikliyinə təhlil etsək, 2013-2014-cü illər ərzində bu valyutaların demək olar ki, bərabər olduğunu görürük. Buna görə də sığorta mükafatı səviyyəsinin 2014-cü ilin üçüncü rübünün sonunda 315,55 milyon avroya çatdığını deyə bilərik. Bunu daha aydın şəkildə aşağıdakı cədvəldən görə bilərik.

Cədvəl 2: Yanvar-sentyabr 2014-cü il Sığorta haqları və sığorta tələbləri haqqında məlumat

№	Sığortaçının adı	Mükafatlar	İddialar
1	PAŞA Sığorta "Səhmdar Cəmiyyəti	37,533,214.38	19,941,031.48
2	"PAŞA Həyat Sığortası" Səhmdar Cəmiyyəti	31,656,876.13	2,225,348.23
3	"Azersığorta" Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	30,927,321.00	9,899,202.00
4	"Atəşgah-Həyat (Həyat)" Səhmdar Sığorta Şirkəti	30,201,861.82	20,686,023.62
5	"AzSığorta" Səhmdar Cəmiyyəti	27,399,201.18	7,246,902.47
6	"Atəşgah Sığorta Şirkəti" Səhmdar Cəmiyyəti	26,808,491.00	10,229,194.28
7	"İpək Yolu Sığorta" Səhmdar Cəmiyyəti	18,263,043.31	286,200.25
8	"Qala Həyat Sığortası" Səhmdar Cəmiyyəti	14,993,194.52	631,581.03
9	"AXA MBASK Sığorta Şirkəti" Səhmdar Cəmiyyəti	14,351,784.99	7,478,982.84
10	"Standart Sığorta" Səhmdar Cəmiyyəti	13,757,300.22	5,188,779.67
	Ümumi bazar	314,134,831.56	116,388,005.47

Mənbə: Azərbaycan Maliyyə Nazirliyi

Daha əhəmiyyətli qeyd həyat sığortası ilə əlaqədardır. Ümumi yazılı mükafatlar təxminən 50% artaraq 76.85 milyon AZN (eyni hesabat dövrü) təşkil etmişdir. Bu o deməkdir ki, Azərbaycanda ümumi sığorta bazarının 24,46 faizi həyat sığortası məhsullarında cəmləşmişdir

2013-cü ildə Paşa Sığorta 53,730 milyon manat sığorta haqqı və 27,428 milyon manat zərər kompensasiya ödənişi səviyyəsini qeyd etdi. 28 Maliyyə şirkətinin Azərbaycandakı Maliyyə Nazirliyinin rəsmi rəqəmlərinə əsasən 2012-ci ildən bu yana orta hesabla 9 mükafat, 8 şirkət isə orta kompensasiya ödənişlərini keçib. Ail Sığorta şirkətləri 2013-cü ildə ümumi məbləği 405,672 milyon manat olan 122,804 milyon manat təminat ödəmələri ilə ümumi yazılı mükafat həcmi bildirdi.

2013-cü ildə Sığorta bazarında lider Paşa Sığorta (53.730 milyon AZN) olaraq qaldı, daha sonra AzSigorta (42.101 milyon AZN), Azersigorta (40.951 milyon AZN), Atəşgah Sığorta (37.488 milyon AZN), PAŞA Heyat (34.966 milyon AZN) izlədi, Atəşgah Heyat (23.742 milyon manat), Standard Insurance (18.150 milyon manat), AXA MBASK (17.305 milyon manat), İpek Yolu Sığorta (17.127 milyon manat) və Beynəlxalq Sığorta Şirkəti (13.446 milyon manat). 2013-cü il təzminat səviyyəsi Paşa Sığorta üçün 27.428 milyon manat, Atəşgah Sığorta üçün 15.242 milyon manat, daha sonra Azersigorta - 13.249 milyon manat, AzSigorta - 9.421 milyon manat, AXA MBASK - 8.231 milyon manat, Standard Sığorta - 8.197 milyon manat, A -Qrup - 6.815 milyon manat, IIC - 5.580 milyon manat, Bakı Sığorta - 3.699 milyon manat və Xalq Sığorta - 3.398 milyon manat (Mənbə: Maliyyə Nazirliyi Azərbaycanda Sığorta bazarının tənzimləyicisidir).

Yazılmış mükafat 2013-cü ili 2012-ci illə müqayisədə təkamülünü təhlil etsək, Ümumi mükafatların həcmində ən yüksək artımın 20AZN milyondan çox PASHA Heyat tərəfindən qeydə alındığı nəzərə çarpır. Bu zaman 138% artım müşahidə olunmaqdadır. PAŞA Həyatın yalnız həyat sığortası satdığını nəzərə alsaq, bu artım çox artan daşınmaz əmlak krediti təkamülünə əsaslanır (əmlak krediti ilə müqavilə bağlayan insanların həyat sığortası müqaviləsi olmalıdır). İkinci ən əhəmiyyətli artımı Atəşgah Həyat, daha sonra Paşa Sığorta izləyir.

Cədvəl 3: Azərbaycan Sığorta Bazarı 2013/2012 - Ümumi Yazılı Mükafatların Təkamülü - Milyon AZN

№	Sığorta şirkətləri	2013	2012-ci ilə nisbətən artım / azalma %	Ümumi yazılı mükafatlar 2012-ci il artım / azalma nisbəti
1	Paşa Sığorta	53.73	15.09	7.04
2	AzSığorta	42.101	5.79	2.30
3	AzerSığorta	40.951	18.49	5.39
4	Atəşgah Sığorta	37.488	-0.83	-0.31
5	Paşa Həyat	34.966	137.93	20.27
6	Atəşgah Həyat	23.742	50.68	7.99
7	Standart Sığorta	18.15	-14.79	-3.15

8	AXA MBASK	17.305	-2.22	-0.39
9	İpək yolu Sığorta	17.127	n/s	n/s
10	Beynəlxalq Sığorta Təşkilatı	13.446	-9.03	-1.33

Mənbə: IJBR, Cild 15, Sayı 1, 2015 jurnalı. s. 73

Qlobal maliyyə böhranı və bunun təsiri sığorta bazarında mövcud olan ölkə üçün bəzi problemləri aşkar etdi. Bu problemləri şərti olaraq üç qrupa bölmək olar: birinci problem qrupu sığorta bazarının şaxələndirilməsinin çox aşağı səviyyədə olmasıdır, bu səbəbdən portfelin əsasını 2-3 əsas Sığorta növü təşkil etmişdir. Problemlərin ikinci qrupu on qabaqcıl şirkət və digər şirkətlər arasında olduqca böyük bir fərqin olması, bazarın nisbətən zəif rəqabət göstəricisidir.

Üçüncü qrup, Sığorta şirkətlərinin aşağı səviyyədə Kapitalizasiya ilə əlaqələndirilir. Bu gün Sığorta konsepsiyası, milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün uzunmüddətli proqramın olmaması və Sığortanın işlənilməsi hazırlanmadığına görə hökumətin inkişafı və həyata keçirilməsi ilə əlaqələndirilir. Ölkədəki ümumi bir yanaşma, Sığortanın maliyyə məsələlərindəki büdcə açığının aradan qaldırılmasına xidmət etməsi üçün taktiki problemləri həll etməlidir. Sosial Sığortanın funksiyalarından biri də investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, uzunmüddətli kapital qoyuluşlarına nail olmaq üçün maliyyə mənbələrinin formalaşdırılmasıdır.

İnvestisiya kəsiri, habelə hökumətin strateji hədəflərindən biri müşahidə edildikdə, real sektora geniş maliyyə sektoru olduqda, ölkədə vergitutmanın sərtləşdirilməsinə yönəlmiş Sığorta fəaliyyəti rəşional addım hesab edilməməlidir. Maliyyə bazarının canlanmasında tibbi sığortanın tətbiqi, tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin artmasına səbəb ola bilər. Eyni zamanda tibb işçilərinin maaşlarının artırılması və tibbi sığortanın sosial müdafiəsi böyük rol oynayır. Bu gün Sığorta bazarının inkişafının zəruriliyini şərtləndirən bir amil də var. Sığorta bazarı ilə əlaqədar tələblərdən birinə üzv olmağa hazırlaşan Dünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) qanuna uyğun olaraq, əcnəbilərin Sığorta bazarında iştirakına məhdudiyyətlər var. Ölkədəki xaricilər tərəfindən yaradılan sığorta qurumları, kapital kapitalının yüzdə 30-dan çox ola bilməz. Sığorta şirkətlərinin şəffaflığı, ÜTT-nin rəqabət qabiliyyəti və maliyyə sabitliyi məsələsi əsas meyarlardandır. ÜTT standartları, meyarları,

sığorta bazarının tələblərinin tətbiqi daha Avropa və dünya standartlarına gətirəcəkdir.

Sənayenin bütün sahələri son illərdə inkişaf etdikcə, gələcəkdə də artacaqdır. Sığorta sənayesində təkamül və qloballaşma tendensiyası olaraq, Azərbaycan gələcəkdə beynəlxalq investisiyalara imkan verə bilər və Beynəlxalq Sığorta yerli Sığorta bazarını inkişaf etdirəcəkdir. Güclü bir bazara sahib olmaq üçün bütün bu addımların diqqətlə aşağı salınması lazımdır. Bundan əlavə, sığorta şirkətləri bütün kompensasiyaları ödəməyə başlamalı, bu yolla Azərbaycandan mümkün sığortalılara etibarını bərpa edəcəklər. Beynəlxalq Sığorta şirkətləri də Bakıda müxtəlif seminarlar, kurslar, konfranslar təşkil edirlər - əsas məqsəd sığortalıların insanların həyatındakı və şirkətlərin fəaliyyətindəki əhəmiyyətini göstərməkdir. (Maliyyə və uçot: 2012. səh. 47.)

2.2. Sığorta fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili

Sığorta sektorunda dərəcə analizi, digər sektorlardakı müəssisələr kimi istifadə olunur. Sığorta şirkətlərində maliyyə analizinin məqsədi şirkətlərin maliyyə strukturunun davamlılığını müəyyənləşdirməkdir. Maliyyə quruluşunda bir pozğunluq aşkar edilərsə, maliyyə təhlilinin əsas məqsədi təxirə salınmadan tanınması və lazımi tədbirlərin görülməsidir.

Sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin maliyyə strukturu haqqında Əsasnamədə izah edildiyi kimi, sığorta şirkətlərinin maliyyə təhlilində istifadə olunan dərəcələr; dörd mövzu üzərində cəmlənmişdir. Bunlar aşağıdakı tiplərə bölünür:

- Likvidlik və aktiv keyfiyyəti nisbətləri,
- Mənfəət əmsalları,
- Kapital adekvatlığı əmsalları
- Fəaliyyət nisbətləri.

Fəaliyyətlərini davam etdirməkdən dolayı şirkətlər borcları üçün pula çevrilə bilən maliyyə alətlərini və ya dəyərləri saxlamalıdır. Şirkətlər uzunmüddətli borclarını qaytara bilsələr də, qısamüddətli borclarını ödəməkdə uğursuz ola bilərlər. Bu səbəbdən şirkətlər likvidlik və aktiv keyfiyyət nisbətlərini təyin edir və

qısamüddətli borclarını ödəmə qabiliyyətlərini ölçürlər. Sığorta şirkətlərində nağd pul və s. likvidlik və aktiv keyfiyyəti nisbətləri, aktivlərin qiymətləndirilməsi və kreditorlara və ya sığortalıya verdiyi zəmanətlərin ödənilməsinin təmin edilməsi baxımından vacibdir.

Aktivlərin keyfiyyəti və likvidlik nisbətləri şirkətlərin qısamüddətli borcları çevirə bilmə qabiliyyətini və dövriyyə kapitalının iş üçün tələb olunan səviyyədə olub olmadığını şərh edən nisbətlərdir. (Seyidov. R. R: 2011. səh. 51-56) Sözügedən qrup daxilində cari nisbət və likvidlik nisbəti əsas götürülür.

Likvidlik əmsalı, sığorta şirkətləri üçün pul vəsaitlərinin və qiymətli kağızların məbləğinin riyazi texniki şərtlər istisna olmaqla texniki təminat və borc borclarının cəminə bölünməsi ilə hesablanır. Faiz olmayan filiallar üçün nisbət 1-dən aşağı olmaması gözlənilir. Həyat sığortası kimi fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərində 0,975-dən az olmamalıdır. Buradakı fərq, həyat filialının qeyri-həyat şöbəsindən daha uzun müddətli əməliyyatların olması ilə əlaqədardır.

Mənfəət şirkətlər üçün əsas uğur göstəricilərindən biridir və şirkətlərin fəaliyyətlərini davam etdirmələri üçün də zəruridir. Sığorta sektorunda şirkətlər bölüşdürülməmiş mənfəət sayəsində öz kapitallarını artırır və beləliklə ödəmə qabiliyyətlərini artırırlar. Mənfəət sığorta şirkətlərinə xas olan iki mühüm problem var. Problemlərdən birincisi, sığorta şirkətlərinin fəlakət və ya böyük ziyan illərində böyük miqdarda təminat ödəməli olması və şirkətlərin o illərdə itirməsinə və ya az qazanc əldə etməsinə səbəb ola bilməsi, bu illərdə sığorta şirkətlərinin gəlirlilik dərəcələri aşağı olsa da, uzunmüddətli gəlirlilik dərəcələri bu mənfəətdən təsirlənə bilməz. Digər bir problem də şirkətlərin iddia şərtlərinin təxminlərə əsasən təyin edilməsidir. Gözlənilməz vəziyyətlər nəticəsində qarşılaşacaq səpmələr əvvəlcədən söylənilən proqnozların uğursuz olmasına səbəb ola bilər. Bu qrup daxilində zərər nisbəti, xərc nisbəti və qarışıq nisbəti əsas götürülür.

Zərərin mükafat dərəcəsi, mükafatlardan nə qədər zərərin ödənildiyinin göstəricisidir. Bu nisbət sənaye ortalamasından daha aşağı olması istənilir. Bu nisbət sığorta şirkətləri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki sığorta şirkətləri qiymət araşdırmalarında dərəcədən bələdçi kimi istifadə edirlər. Sığorta şirkətləri,

hansı filialın zərər nisbətinin daha yüksək olduğuna baxaraq bir qiymətləndirmə edirlər(Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Qaydaları: 2011).

Sığorta şirkətləri, yüksək zərər nisbətləri olan filiallarda qiymət artımına və ya istehsalda azalmaya üstünlük verə bilər. Bundan əlavə, agentlik bazasında zərər nisbəti hansı agentliyin daha sərfəli işlədiyini öyrənmək üçün istifadə olunur. Ticarət baxımından əlaqələr davamlı olaraq yüksək dərəcədə mükafat dərəcəsi olan agentliklərlə kəsilə bilər və ya az miqdarda mükafat dərəcəsi olan agentliklərlə mükafatlandırılı bilər.

Maliyyət dərəcəsi, fəaliyyətdən yaranan xərcləri alınan mükafatlarla nisbətləndirərək tapıla bilən dərəcədir. Sığorta şirkətlərinin yaranan mükafat mənfəətinin hər 1 manat üçün çəkdiyi xərcləri izah edən dərəcə kimi də müəyyən edilə bilər. Xərc nisbəti komissiya və cəmi xərcləri xalis mükafata bölməklə əldə edilir.

Kapital adekvatlığı nisbətləri sığorta şirkətlərinin orta və xüsusilə uzunmüddətli öhdəliklərini yerinə yetirmə qabiliyyətini ölçür. Şirkətlər qısa müddətdə itki verə bilər, aktivlər yaxşı idarə olunmayacaq və ya vəsait toplamaqda çətinlik çəkmiş ola bilər, lakin şirkətlərin orta və uzun müddətdə öz vəzifələrini yerinə yetirmək bacarığı hələ də vacibdir. Kapital adekvatlığı nisbətləri, sığorta şirkətlərinin həyatda qalma qabiliyyətinin ölçülməsi baxımından çox vacib dərəcələrdir. Bu qrup; kapital adekvatlığı nisbəti, mükafat / kapital nisbəti, kapital / cəmi aktivlər, texniki ehtiyatlar və kapital / texniki ehtiyatlar nisbətləri kimi növlərə bölünür.

Sığorta şirkətlərinin sığortalı qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirməsi və sabit olması potensial sığortalılara və bazarlara zəmanət verir. Kapital adekvatlığı nisbəti aşağı olmayan sığorta şirkətləri potensial sığortalılar üçün daha cəlbedici ola bilər. Sığorta şirkətləri onlar üçün ən uyğun və səmərəli kapital miqdarını təyin edərək həm fəaliyyətlərini fasiləsiz davam etdirə, həm də kapitalın maya dəyərini aşağı sala bilərlər. Bu səbəblərdən çox yüksək kapital yetərlik nisbəti performansını mənfi təsir edə bilər.

Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin iqtisadi böyüməyə təsirini anlamaq üçün qeyd ediləcək məqamlar; müxtəlif maliyyə risklərinin idarə edilməsi və həll edilməsini asanlaşdırmaqla resursların yığılması və bölüşdürülməsi sığorta şirkətləri bu funksiyaların həyata keçirilməsi ilə iqtisadi böyüməyə təsir göstərə bilər. Endogen inkişaf nəzəriyyəsinin inkişafı ilə maliyyə vasitəçilərinin funksiyaları ilə sığorta şirkətlərinin funksiyaları arasında iqtisadi artımla əlaqəni müəyyənləşdirmək mümkündür(Sığorta qanunvericiliyi toplusu:2011).

Sığorta şirkətləri qoruma funksiyaları təmin edərkən, kapitalın həddindən artıq məhsuldarlığı, qənaət dərəcələri və texnoloji tərəqqi ilə iqtisadi böyüməyə kömək edirlər. Sığorta şirkətləri zərər görən iqtisadi vahidlərin zərərələrini qarşılayır. İqtisadi vahidlər, yəni ailələr və ya müəssisələr, fərqli riskləri sığorta şirkətlərinə ötürərək maliyyə vəziyyətlərini müəyyən bir tarazlıqda saxlaya bilərlər. Risk yükünün bir hissəsini köçürən şəxslər daha yüksək dəyərli mal və ya xidmətlər almaq istəyəcəklər. Beləliklə, sığorta istehsalın və məşğulluğun təşviqi və nəticədə iqtisadi böyümənin artırılması üçün tələbin artmasına səbəb olur. Bundan əlavə, işçilərin məsuliyyəti, əmlakı, xəstəlikləri, xəsarətləri və əsas işçilərin həyatları ilə bağlı riskləri sığorta şirkətlərinə ötürən müəssisələr öz mənbələrini və enerjilərini əsas fəaliyyətlərinə yönəldə bilərlər(Александрова Т.Г.,Мещерякова О.В:2010. səh. 48).

Sığorta şirkətləri bütün funksiyalarını yerinə yetirərkən, istehsal olunan mənbələrin bir hissəsini ehtiyaclarını ödəmək və xidmətlər göstərmək üçün istifadə edirlər. Sığorta şirkətləri istifadə etdikləri mənbələrin nisbətini azalda bilərsə və ya başqa sözlə, qoyulacaq qənaət nisbətini artırmağa bilsələr, iqtisadi böyüməyə töhfə verə bilərlər. Əmanət dərəcələrini artırmağın yollarından biri də alışlar və birləşmələrdir. Əlavə olaraq, türev məhsulların istifadəsi daha təsirli bir risk idarəetmə prosesinə qatqı təmin edəcək və beləliklə qaynaq istifadəsində sızma nisbətini azaldır(Аленичев В.В: 2014. səh. 41.).

Sığorta sistemi iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyin əsas yollarından biridir və inkişaf olmadan iqtisadiyyatı təşviq etmək üçün alternativ yoxdur. Azərbaycanın sığorta sektorunda ortaya çıxan əsas məsələ sığorta vərdişi və sığorta işi mühiti yaratmaqdır. Sığorta, işdəki, istehsaldakı bütün qeyri-müəyyənliklərin aradan

qaldırılmasına kömək edir və bu müddətdə digər avanslardan daha çox istifadə edir və zərər və zərərləri ən qısa müddətdə geri alır. Mövcud araşdırmalara görə, sığorta sektoru dövlət və sığorta şirkətlərinin təşəbbüslərinə əsaslanan güclü bir iqtisadiyyat yaratmaq potensialına malikdir, bununla birlikdə bəzi həyati tətbiqetmələrin reallaşdırılması lazımdır.

Ölkədə sığorta sisteminin mühiti maliyyə üstünlükləri, sığorta şirkətləri və kifayət qədər sığorta müştərisi ilə təmin olunur. Edilən maliyyə investisiyaları bu sektorda gələcəkdə daha yaxşı nəticələr əldə edilə biləcəyini göstərir. Ölkədə kifayət qədər sığorta şirkəti və standartlara uyğun sığorta təşkilatı var. Ölkənin maliyyə mənşəyi Azərbaycanda sığorta sisteminin təşviqi prosesini həyata keçirə bilər.

Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı bu sahənin inkişaf səviyyəsini daha da artırır. Qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsinə diqqət yetirmək sığorta sektorunda vacib addımların atılmasını təşviq edir.

Məcburi sığorta növlərinin həyata keçirilməsi də bu sektoru dəstəkləyə bilər. Dövlət tərəfindən genişləndirilən icbari sığortanın istifadəsi, sığorta sektorunun ÜDM-dəki payını artırır. Hökumət sığortanın bütün ölkəyə yayılmasına diqqət ayırır.

2.3. Azərbaycanda sığorta sahəsinin real vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Sığorta sənayesi inkişaf üçün böyük bir sahəyə sahib olduğu və digərləri ilə müqayisədə risklərinə və qiymətləndirmələrinə görə fərqləndiyinə görə davamlı bir tendensiyanı gözləmək üçün risklərin təmizlənməsinə ehtiyac duyduğu üçün işləyən bir sahə olaraq qəbul edilir. itkilərin əvəzi. Böyük səylə qazanılan bütün mənbələrin itiriləcəyi təhlükəsi ilə yaşamaq çətindir və bunun üçün də var. Risklərə görə sığorta xidmətləri təqdim etməklə əvvəlcədən qarşısını almaq olar (Александрова Т.Г., Мещерякова О.В: 2010. s. 66-68.).

Müasir dövrdə maliyyə bazarının əsas hissələrinin inkişafı tədricən inkişaf edir (bank, lizinq, sığorta və s.). Sığorta sektorunun kapitallaşma prosesi, səhiyyə və həyat sığortası, təkrarsığorta, icbari sığorta və digər sığorta məhsullarından istifadənin artan tempi ölkədə sığorta sektorunun inkişafını və perspektivini təmin

edəcəkdir. Əkinçilik sektorundakı uyğun qanunvericilik, izləmə mexanizmi, tibbi dəstək şərtləri, sığortalı hüquqlarının qorunması, ailə həkimlərinin tibbi sığortada tətbiqini stimullaşdırmaq və təmin etmək lazımdır.

Sığortanın ÜDM-dəki hissəsi bu sahənin iqtisadi vəziyyətinin mövcud vəziyyətini göstərir. Sığorta sektorunun xidmət sahəsindəki payını da göstərir.

Sığorta xidmətindən istifadə həm də sahibkarların, əmlak sahiblərinin məlumatlılığından və sığorta şirkətlərinin etibarlılığından asılıdır.

Sığortalılar və sığortalılar arasında icbari əmlakla əlaqədar əmlak müqaviləsi və daşınmaz əmlakın istifadəsi ilə bağlı mülki məsuliyyət icbari sığortası 2019-cu ildə 146246 idisə, əvvəlki ildə bu rəqəm 85069 olub. İmzalanmış müqavilələrin sayında 72% artım var.

Sığorta sektorunun sığorta dövriyyəsi müəyyən bir dövr ərzində satılmış sığorta xidmətlərinin dəyəridir. Cədvəl 4-ə uyğun olaraq, sığortanın illik dövriyyəsi göstərilir (Aliyeva, M.A: 2019).

2017-ci il məbləği 553 milyon manat (325,3 milyon dollar), 2016-cı ildə isə 538 milyon manat (316,5 milyon dollar), 2017-ci ildə təxminən 3% artım var. 2018-ci ildə 570,5 milyon manat (335,6 milyon dollar), 2019-cu ildə 635 milyon manat (373,53 milyon dollar) ilə müsbət tendensiya müşahidə olundu. 2018-ci ildən 2019-cu ilədək 11% artım qeydə alınıb. (Alizade, S: 2015.)

2016 və 2017-ci illərdəki böyümənin həcmi 2018 və 2019-cu illərə nisbətən daha azdır. Bunun səbəbi ölkədə 2015-ci ildə baş verən devalvasiyalardır. Bank sektoruna birbaşa, sığorta sektoruna da dolayısı ilə təsir etdi. Bankların yüksək potensial müştəriləri olan insanların ödəmə gücü yox idi, nəticədə sığorta sektoru xidmətləri təklif edə bilmədi. O illərdə sığorta sektorunun artım həcmi azaldı.

Əlavə olaraq, bəzi sığorta şirkətlərinin ləğvi bu yavaş artımın səbəbi ola bilər. Fitch-ə görə, Azərbaycanın sığorta sektorunun böyüməsi dövlət tərəfindən tənzimlənən tariflərdən asılıdır. Kiçik sığorta şirkətləri üçün məşğulluq imkanlarının azaldılması və bazara çıxışı məhdudlaşdırmaq sektorda seqmentlərin artması və daralması deməkdir. Bu meyarlar sektorda kimin mübarizə apara biləcəyini və ya kimin bacarmayacağını göstərir.

2018 və 2019-cu illərdə artımın səbəbi həm könüllü, həm də icbari sığortada sığorta göstəricilərinin artması ilə əlaqədardır. 2019-cu ilin 8 ayında sığorta sektorunun böyüməsi əsasən könüllü avtomobil sığortası (CASCO), icbari daşınmaz əmlak sığortası və könüllü tibbi sığortadakı artımla əlaqədardır (Bayramov.V: 2019. səh. 209-225).

Cədvəl 4: İllər üzrə sığorta sektorunun dövriyyələri

İllər	Dövriyyələr
2016	538 milyon manat (\$ 316.5 milyon)
2017	553 milyon manat (\$ 325.3 milyon)
2018	570.5 milyon manat (\$ 335.6 milyon)
2019	635 milyon manat (\$ 373.53 million)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

İcbari sığortada hesablanmış sığorta (təkrarsığorta) haqları: İcbari sığorta 2019-cu ildə 169 (99 milyon dollar), 2018-ci ildə 144 milyon manat (85 milyon dollar) olmuşdur və buda icbari sığorta növündə 17% artımın müşahidə olunması deməkdir. Əlavə olaraq, icbari əmlak sığortası 2019-cu ildə 33,1 milyon manat (19,5 milyon dollar), 2018-ci ildə icbari sığortada 26,2 milyon manat (15,42 milyon dollar) təşkil edib. Əvvəlki ilə nisbətən daşınmaz əmlakın icbari sığortası haqlarında 26% artım var.

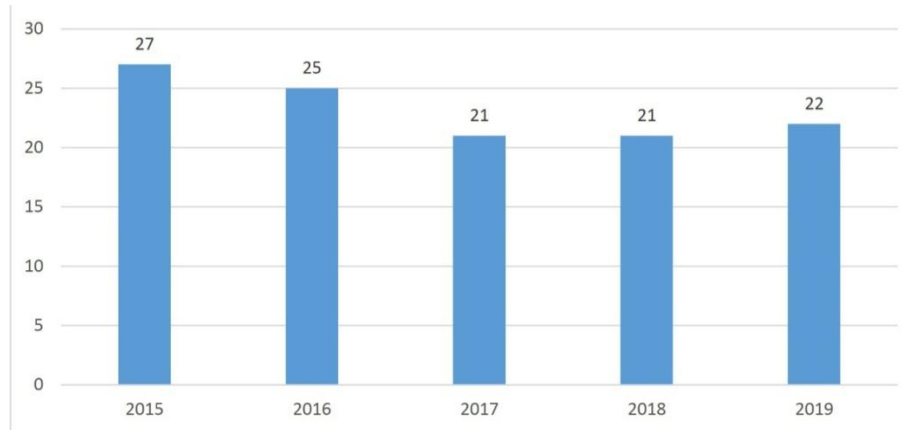
Sığorta hadisələri, qanuna və ya sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığortalıya və ya üçüncü şəxslərə sığorta ödənişinin ödənilməsinin təməl halıdır. Bu ödənişlər daşınmaz əmlakın icbari və mülki məsuliyyətin icbari sığortasıdır. İcbari əmlak sığortası 2019-cu ildə 1,4 milyon manat (0,82 milyon dollar), 2018-ci ildə 1,5 (0,88 milyon dollar) milyon manat olmuşdur. Bu, icbari əmlak sığortası ödənişlərində 5% azalma deməkdir. Daşınmaz əmlakın istifadəsi ilə bağlı icbari mülki məsuliyyət sığortası 2018-ci ildə 83200 (48941 ABŞ dolları), 2019-cu ildə 600 (353 dollar) təşkil edib.

İcbari daşınmaz əmlak sığortası 2019-cu ildə 847 500 (498 529 dollar), 2018-ci ildə 828 700 (487 470 dollar) təşkil etmişdir. İcbari daşınmaz əmlak sığortası ödənişlərində 2% artım aşkar edilmişdir.

Azərbaycandakı son devalvasiyalar tək-cə bank sektorunu deyil, həm də sığorta sektoruna təsir etdi. Aktivlərin itirilməsi, ehtiyatların azlığı, öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi, səmərəliliyin göstəricilərinin xeyli aşağı olması, məcmu kapitalın qanunvericiliklə müəyyənləşdiriləndən az olması, ehtiyatlı olmayan fəaliyyətlər, zərərli sığorta təcrübələri və s. kimi maliyyə və idarəetmə problemləri səbəbindən bir çox sığorta şirkəti ləğv edildi. Hazırkı dövrdə COVID 19 pandemiyasının mövcudluğundan dolayı sığorta şirkətlərində müştəri azlığı müşahidə edilməkdədir.

2015-ci ildə devalvasiyadan sonra 27 sığorta şirkəti var idi, bu rəqəm 2016-cı ildə 25 azaldı. Yuxarıda göstərilən maliyyə problemlərinə görə 2017 və 2018-ci illərdə 25 şirkət sayı 21 şirkətə endi. Daha sonra 2019-cu ildə mövcud şirkətdən bir uzantı şirkətinin qurulması üçün 22 (21 + 1) idi. Bunu Şəkil 1 – də görə bilərik.

Şəkil 1: İllərə uyğun olaraq sığorta şirkətlərinin sayı

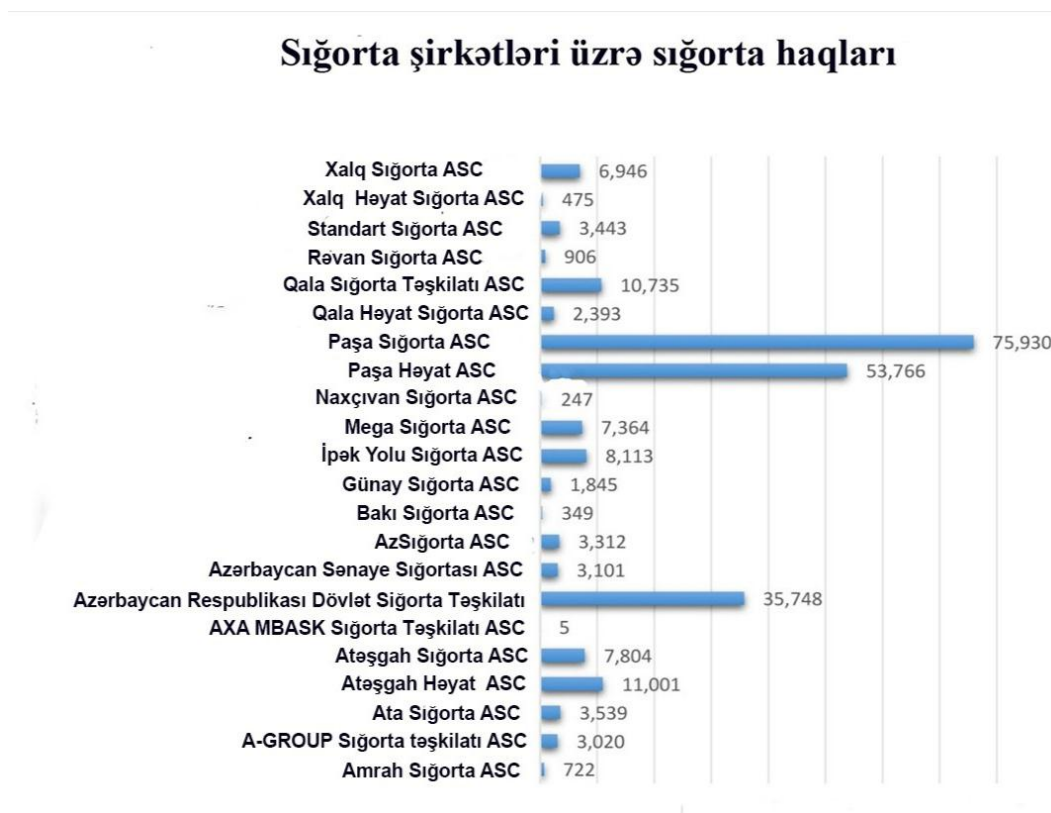

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankı

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin göstəricilərinə görə (rəqəm 2) 22 sığorta şirkəti üzrə sığorta haqları min manat məbləğində ən yüksək sığorta haqqı alan şirkətlərin “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sığorta Ticarət Şirkəti ”ilə 35 748 manat (21 028 dollar), “ Paşa Həyat Sığorta ”ilə 53 766 (31 627

dollar) və“ Paşa Sığorta ”ilə 75 930 (44 664 dollar) digər şirkətlərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər. (Bayramov, V., Rustamli, N: 2020. səh. 92-109.)

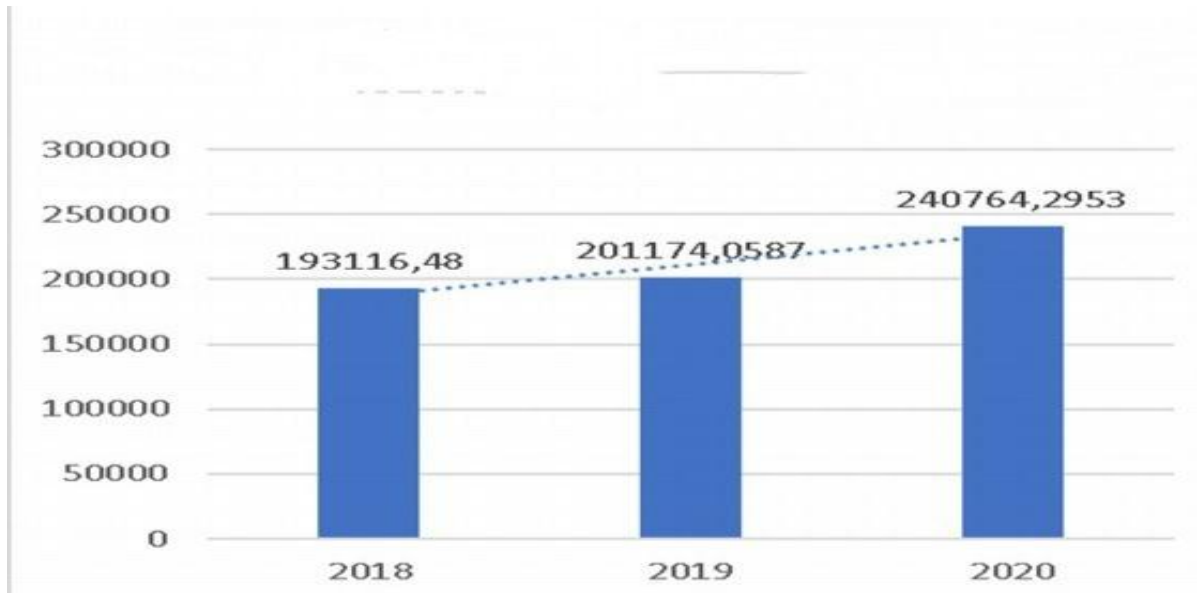
Şəkil 2: Sığorta şirkətləri üzrə sığorta haqları (min manatla)

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankı, 2020 (mart)

Şəkil 2, 2018, 2019, 2020-ci illərdə Azərbaycan valyutası ilə (manat) olan ümumi sığorta haqlarının müqayisəli təhlilini göstərir. Göstəricilər artım meyli olan sığorta haqlarının dəyişməsinin əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Ən böyük mükafat 2020-ci ilin birinci rübündə oldu (240,8 milyon manat / 141,6 milyon dollar). Cəmi sığorta haqqının məbləği 2019-cu ildə 201,2 milyon manat (118,35 milyon dollar), 2018-ci ildə 193,1 milyon manat (113,59 milyon dollar) təşkil etmişdir. 2019-cu ilin birinci rübündən 2020-ci ilin birinci rübünə qədər artım nisbəti təxminən 20% -dir . Bununla birlikdə, 2018 ilə 2019 arasında% 5 müsbət dəyişiklik müşahidə edildi. Şəkil 2. Son 3 ildə cəmi sığorta haqlarının dəyişməsi (min manatla) ifadə olunmuşdur. (Bayramov.V, Alili.A: 2018. səh. 99-111.)

Şəkil 3: Son 3 ildə cəmi sığorta haqlarının dəyişməsi (min manatla)

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankı, 2020-ci ilin birinci rübündə

Şəkil 3-də, ümumi sığorta ödənişlərinin dəyişməsi üç ilə əsasən təsvir edilmişdir; 2018, 2019, 2020 (birinci rübə) 77.1 milyon manat (45.35 milyon dollar) sığorta ödənişi ilə liderdir, 2019-cu ildə 46.2 milyon manat (27.18 milyon dollar), 2018-ci ildə 60.3 milyon manat (35.47 milyon dollar) olub. Mənfi dəyişiklik 2018-ci ildən 2019-cu ilədək% 23 aşkar edilmişdir. 2019 ilə 2020 arasında artım meyli və müsbət dəyişiklik var.

III FƏSİL. Sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və onun prioritet istiqamətləri

3.1 Sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mövcud sosial-iqtisadi sistemin sabitləşməsi və dəyişən şəraitə uyğunlaşdırılması məqsədilə müvafiq səlahiyyətli dövlət qurumları və ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən qanunvericilik, icra və tənzimləmə xarakterli standart tədbirlər sistemidir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi müxtəlif problemlərin həllinə, məsələn iqtisadi böyümənin stimullaşdırılmasına, məşğulluğun tənzimlənməsinə, sektoral və regional strukturlarda inkişaf irəliləməsinin təşviq edilməsinə və ixracata dəstək

verilməsinə yönəldilmişdir. Dövlət tənzimlənməsinin spesifik istiqamətləri, formaları, miqyasları müəyyən bir dövrdə müəyyən bir ölkədə iqtisadi və sosial problemlərin xarakteri ilə müəyyən edilir.

Sığorta maliyyə kateqoriyasının bir hissəsi olan iqtisadi kateqoriyadır. Sığortanın mahiyyəti maraqlı hüquqi və fiziki şəxslərin töhfələri hesabına formalaşan məqsədli fondların yaradılması, sonrakı zərərlərin ödənilməsi üçün istifadəsi ilə əlaqədardır. Bu o deməkdir ki, hədəf fondlarının yaradılması, sahibkarlıq subyektlərinin və vətəndaşların maddi itkilərinin ödənilməsi pul dövriyyəsi yolu ilə pul münasibətləri yolu ilə həyata keçirilir. Bu fondların təyinatı üzrə formalaşması və istifadəsi prosesində yaranan bu bölüşdürmə münasibətləri maliyyə kateqoriyası kimi sığorta yolu ilə ifadə olunur.

Sığorta, müəyyən hadisələr baş verdikdə mənfi nəticələnmə riskini azaltmaq üçün əsas sığorta üsuludur. Eyni zamanda, risk dərəcəsidəki azalma ehtimalın azalması və itkilərin həcmnin azalması deməkdir. Bəzi hadisələrin baş verməsi səbəbindən ehtimal olunan itkilərin yaranma riskinə risk deyilir.

Müxtəlif risklər həmişə insan varlığını müşayiət etmiş, iqtisadi ziyan vurmuş, insan həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaratmışdır. Buna görə də, inkişaf dövründə bəşəriyyət həmişə risklərin təbiətini öyrənməyə, onlardan necə qaçınmağı öyrənməyə və ya bu risklərin dərəcəsini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa çalışmışdır, yəni. riskləri idarə etməklə böyük ölçüdə obyektiv amillərdən danışırsa, buna elm və texnikanın inkişafı kömək etdi.

Bununla birlikdə, risk dərəcəsi şəxsin subyektivliyindən də asılı ola bilər: onun peşəkarlığı, sağlamlıq vəziyyəti və s. bütün risklər sığortalanmayıb. Sığorta risklərin yalnız bir hissəsi üçün iqtisadi vasitə kimi çıxış edir. Risklərin sığortalanması meyarları arasında ilk növbədə təsadüfilik kriteriyası, yəni sığorta hadisəsinin nə vaxt baş verəcəyinə və ondan dəyən zərərin miqdarının böyük olub-olmayacağına dair qeyri-müəyyənlik, bu işin hərəkətlərdən asılılığı var. Sığortanın digər meyarları arasında, xüsusən zərərin qiymətləndirilməsi imkanını, ölçüsünü və ehtimal dərəcəsini vurğulamaq olar. Sığorta şirkətinin maliyyə imkanları da mümkün zərərin maksimum miqdarının qiymətləndirilməsini tələb edir.

Sığorta bazarı dövlət (və global sığorta bazarı fəvqəlmilliyə bir obyekt kimi) bir obyekt kimi çıxış edir. Bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi ilə sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət və fəvqəlmilliyə müdaxilə dərəcəsi arasında birbaşa səbəb əlaqəsi mövcuddur. Maliyyə (sığorta) kapitalının cəmləşmə və mərkəzləşdirmə səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, milli və beynəlxalq iqtisadiyyatı böyük sığortaçıları əhatə dairəsi nə qədər geniş olarsa, onların dünya iqtisadiyyatına təsiri və bank, sığorta, pensiya, investisiya kapitalının nüfuzu bir o qədər güclü olar.

2017-ci ilə qədər Azərbaycan sığorta bazarı böyüməyə davam etdi. Sığorta sektorunun xalis yazılı mükafatları 2017-ci ildə 556,87 milyon manata çatmış və 2016-cı il səviyyəsinə görə 14,6% və ya 70,79 milyon manat artmışdır. Əsassız, Azərbaycan Ümumi Daxili Məhsulundakı (ÜDM) ümumi mükafatların payı 0,80% -dən 0,79% -ə düşdü.

Ölkə daxilində birlikdə, çox sayda sığorta şirkətinin olması, respublikanın sığorta bazarının böyük bir gücünü göstərmir. Sığortaçının əksəriyyətinin nizamnamə kapitalı çox olmur. Bunun səbəbi ilk mərhələdə sığorta şirkətlərinin əsasən fiziki şəxslərin xüsusi kapitalını birləşdirərək məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər şəklində yaradılması idi. Əməliyyat həcmi genişləndikcə, bu cür sığortaçıları öz maliyyə mənbələri çatışmazlığını yaşamağa başladılar və bu, iki yolla - ya əldə olunan mənfəəti kapitallaşdırmaqla, ya da xarici investitorları cəlb etməklə artırıla bilər. Bununla birlikdə, sığorta fəaliyyəti xüsusilə firmanın fəaliyyət göstərdiyi ilk dövrdə yüksək gəlirli deyil; üstəlik, rəqiblərin olması bizi icazə verilən maksimum aşağı dərəcələrdən istifadə etməyə məcbur edir, buna görə də son illərdə bir çox sığortaçı ya çevrilir açıq səhmdar cəmiyyətləri və ya başqa yolla xarici investitorları cəlb etmək. Eyni zamanda, fəaliyyətini dayandıran şirkətlərin sayı artır.

Sığorta tənzimlənməsinin mahiyyətini başa düşmək üçün yanaşmalar birmənalı deyil, buna görə də bunun necə dəqiq təfsir olunmalı, hansı metod və elementləri əhatə etdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Aşağıdakı tərif bizim üçün daha dəqiq görünür. "Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi iştirakçıların və xüsusən subyektlərin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün istifadə olunan metodlar, formalar və iqtisadi təsir vasitələri sistemi ilə təmsil olunan müəyyən bir

mexanizmdir(“Аленичев В.В.,2014”). Buradan belə çıxır ki, sığorta bazarının tənzimlənməsi, özünütənzimləmə ilə yanaşı, sığorta işi iştirakçılarının fəaliyyətinə bütün birbaşa və dolayı təsir metodlarını əhatə edə bilən kifayət qədər geniş bir anlayışdır.

Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi üsulları olduqca müxtəlifdir, buna görə də elm adamlarının əsərlərində müxtəlif şəkildə qurulur.

Beləliklə, aşağıdakı sahələri ön plana çəkərək hədəflərinə görə sığorta tənzimləmə metodlarını sistemləşdirmək olar:

- sığortaçıların ödəmə qabiliyyətinin və maliyyə sabitliyinin tənzimlənməsi;
- sığorta məhsullarının tarifləri, qiymətləri, xərcləri və komissiyalarının tənzimlənməsi;
- sığorta növləri və ya özünütənzimləmə təşkilatlarının sığortaçıları kateqoriyasına dövlət dəstəyi;
- xarici sığortaçıların fəaliyyətindəki məhdudiyyətlər; investisiya qaydaları, vergitutma və s. (Жегалова Е.В: 2015. s. 113-116.)

Alimlər, aşağıdakı sığorta tənzimləmə sahələrini ayırd edir:

- sığorta sahəsində qanun yaradıcılığı;
- sığorta bazarı iştirakçıları tərəfindən qanunvericiliyə əməl olunmasına nəzarət;
- sığortaçıların maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin tənzimlənməsi;
- sığorta iştirakçıları tərəfindən vergi və rüsumların ödənilməsinə nəzarət; müəyyən edilmiş tələblərin pozulmasına görə sanksiyaların tətbiqi.

Tədqiqatçılar qeyd edir ki, sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi bir neçə istiqamətdə həyata keçirilir:

- ✓ dövlətin mülkiyyət mənafeələrinin qorunması sisteminin inkişafında birbaşa iştirakı; milli sığorta bazarının qanunvericilik dəstəyi;
- ✓ dövlət sığorta nəzarəti; rəqabətin qorunması və sığorta bazarında

inhisarın boğulması. (Ахвледиани Ю.Т: 2015. № 12.)

Buradan belə çıxır ki, sığorta tənzimlənməsinin bütün metod və istiqamətlərini sistemləşdirmək çətindir, çünki bunlar müxtəlifdir və həm birbaşa, həm də dolayı yollarla həyata keçirilə bilər. Bundan əlavə, müxtəlif dövlət qurumları və strukturlarını cəlb edilə bilər.

Sığorta nəzarəti, sığortaçının fəaliyyətinin qanunun tələblərinə uyğun olmasını, təsdiq olunmuş sığorta qaydalarına uyğunluğunu və ədalətli rəqabəti təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda tənzimləmə vəzifələri sığorta bazarındakı əməliyyatların qanuniliyinə nəzarət etmək, sığorta bazarını inkişaf etdirmək və iştirakçılarının səlahiyyətlərini genişləndirməkdir (özünü tənzimləmə də daxil olmaqla). Yəni tənzimləmə və nəzarət fəaliyyətinin fərqli vəzifələri var, lakin birlikdə sığorta bazarının sabitliyini təmin etmək üçün vahid bir sistemi və hədəfi təmsil edirlər.

Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təşkili nöqtəyi-nəzərindən, sığorta tənzimlənməsi sisteminin qurulması üç növə bölünür. Əksər Avropa ölkələri vahid sığorta tənzimləmə sistemindən istifadə edirlər. Kanadada sığortanın bəzi aspektləri federal səviyyədə tənzimlənir. Lakin əsas səlahiyyətlər əyalət orqanlarına verilir. Almaniya, Fransa və bəzi Avropa ölkələrində də iki pilləli tənzimləmə sistemi uğurla tətbiq olunur. ABŞ-da federal sığorta qanunvericiliyi yoxdur və tənzimləmə əyalət səviyyəsində həyata keçirilir. Eyni zamanda, ABŞ-da federal səviyyəli bir orqan - milli tənzimləyici kimi fəaliyyət göstərən Milli Sığorta Komissarları Birliyi var.

Rəqabətli sığorta bazarları liberal tənzimləmə sistemi ilə xarakterizə olunur. Əsas məqsədi müdaxilə etməmək və ya onların fəaliyyətlərinə hökumətin məhdud müdaxiləsidir. Adıçəkilən model yalnız sığortaçıların ödəmə qabiliyyətinə nəzarət edir və daha çox bazar mexanizminin istifadəsini nəzərdə tutur. (Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimova E. Ə: 2014. səh. 99.) Sığorta fəaliyyətlərinin belə bir tənzimləmə sistemi Böyük Britaniyada, İrlandiyada, Hollandiyada və ABŞ əyalətlərinin çoxunda inkişaf etmişdir. Sığorta bazarının tənzimləmə liberal modelinin tətbiqinin əsas xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

Sığorta bazarının mərkəzləşdirilməmiş tənzimləmə modeli ABŞ-da istifadə olunur. ABŞ sığorta bazarı ölkənin ən böyük və nüfuzlu maliyyə qurumudur. Dünyadakı ən böyük milli sığorta bazarıdır. ABŞ-da sığorta institutunun özünəməxsusluğu, Amerika cəmiyyətinin həyatının demək olar ki, bütün aspektlərini əhatə etməsindədir. ABŞ-da sığorta bazarının tənzimləmə modeli iqtisadi federalizm prinsiplərinə tam uyğundur. Amerika Birləşmiş Ştatlarının hər bir əyaləti öz-özünə işləyən öz sığorta sistemini inkişaf etdirir. Hər bir dövlətin sığorta fəaliyyəti üçün prudensial standartları müəyyən edən və sığortaçıların maliyyə hesabatlarına nəzarət edən öz sığorta nəzarəti orqanı var. Federal hökumət antitrust tənzimləmə kimi ölkənin hər yerində vahid tənzimləmə müddəalarına uyğunluğu tələb edən milli xarakterli məsələləri izləmək hüququnu özündə saxlayır. (Azərbaycan 2020:2012)

Avropa Birliyinin qurulmasından əvvəl sığorta tənzimləmə və nəzarət modelləri müxtəlif yanaşma və metodlarla fərqlənirdi. Məsələn, İngiltərə, İrlandiya və Hollandiyada eyni zamanda maliyyə zəmanətləri, ödəmə qabiliyyəti marjası, sığorta ehtiyatlarının adekvatlığı, investisiya fəaliyyətləri və əməliyyatların şəffaflığı ilə sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasına əsaslanan “dəniz modeli” mövcud idi. Avstriya, Almaniya və İsveçrədə, hər bir sığorta məhsulu üçün əvvəlcədən icazə alınması və tariflərin müəyyənləşdirilməsi daxil olmaqla ciddi bazar tənzimlənməsini nəzərdə tutan “Alp Modeli” qəbul edildi. Aralıq dənizi ölkələrində dövlətin sığortada iştirakının əhəmiyyətli bir payı, inkişaf etmiş sığorta bazarının və tənzimləmə sahəsi daxil olmaqla qanunvericiliyin olmaması ilə xarakterizə olunan eyni adlı model mövcud idi. (Xudiyev N.N: 2015. s. 48-51.)

Ölkəmizdə sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti və yaradılması qaydası vahid qanunvericilik aktları və "Sığorta haqqında" qanunla müəyyən edilir.

Dövlət tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici kapitalın sığorta işində iştirakının formaları, metodları və miqyası ilə bağlı ardıcıl siyasət yürütmək üçün vacibdir.

Dövlət tənzimlənməsinin məqsədi səmərəli fəaliyyət göstərən sığorta bazarının formalaşmasını və inkişafını təmin etməkdir.

Sığorta vacib və mürəkkəb bir xidmətdir və bu səbəbdən sığorta xidmətlərinə dövlət nəzarəti lazımdır.

"Sığorta haqqında" Qanunda sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələblərinə riayət edilməsi məqsədi ilə həyata keçirildiyi bildirilir. Əsas vəzifəsi sığorta təşkilatlarının sığorta müqavilələri üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməsini təmin etməkdir.

Dövlət sığortasının əsas problemi sığortanın ödəmə qabiliyyətini təmin edən ehtiyatların həcmidir.

Sığorta nəzarətinin aşağıdakı funksiyaları var:

- sığortaçıların milli reyestrinin tətbiqi
- sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziya verilməsi məsələsinin həlli
- sığorta tariflərinin etibarlılığının izlənməsi və sığortanın ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi
- sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və yerləşdirilməsi qaydalarının müəyyənləşdirilməsi
- sığorta fəaliyyəti ilə bağlı tənzimləyici və metodiki sənədlərin hazırlanması
- sığorta fəaliyyətinin praktikasını - sənayedə asayişin qorunması.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən sığortaçıların sığorta əməliyyatlarının lisenziyalaşdırılması Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.

Mülki məsuliyyət sığortası, könüllü və fərdi sığortanın həyata keçirilməsi üçün lisenziyalar verilir. Lisenziya almaq üçün bir sığortaçının qanunla müəyyən edilmiş miqdarda nizamnamə kapitalı olmalıdır. Sığorta lisenziyası aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi;
- biznes planı;

Sığorta fəaliyyətinin vergi qoyması böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki vergilərin tərkibi sığorta şirkəti tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə

müəyyən edilmiş dövlət büdcəsinə ödənilir.

Dövlət vergilərinə aşağıdakılar daxildir:

- əlavə dəyər vergisi
- müəyyən mal növlərinə görə aksiz vergiləri
- qiymətli kağızlarla əməliyyatlar vergisi
- gömrük rüsumu
- gəlir vergisi
- fərdi gəlir vergisi
- gömrük rüsumlarında göstərilən vergilər, möhür fondu

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, bir sığorta təşkilatı sığorta ekspertizasının əsaslarına ehtiyac duyur:

- sığorta araşdırmasının vaxtında aparılması
- vəziyyətin qiymətləndirilməsinin tamlığı
- nizamlı hərəkətlər
- hərəkətlərin qanuniliyi
- obyektivlik və faktların təhlili.

Sığorta ekspertizasının məqsədləri bunlardır:

- sığorta hadisəsinin obyektiv qiymətləndirilməsi
- sığorta hadisəsinin qiymətləndirilməsi üçün məlumatların toplanması
- sığorta ekspertizası praktikasının təhlili və ümumiləşdirilməsi
- sığorta obyektinin vəziyyətinin periodik monitorinqi.

Sığorta təşkilatı, hər hansı digər sahibkarlıq quruluşu kimi, fəaliyyətindən müəyyən bir gəlir əldə etməlidir. Sığortaçının gəliri, sığortası və qanunla qadağan olunmayan digər fəaliyyətlər nəticəsində hesablarına daxilolmaların məcmu məbləğidir (“Alizade, S., 2015. s. 30 – 34.”).

Mühasibat təcrübəsində sığortaçılar tərəfindən mənfəət vergisinin ödənilməsi üçün vergi tutulan bazanın müəyyənləşdirilməsinin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq gəlirlərə aşağıdakılar daxildir:

- sığortaçının gəliri
- sığorta fəaliyyətindən əldə olunan digər gəlirlər

- digər fəaliyyətlərdən əldə olunan gəlir

Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlir sığortaçının gəlir bazasının doldurulmasının əsas mənbəyidir, eyni zamanda sığorta işinin təşkili üçün əsas şərtidir.

Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyəti birbaşa sığorta ilə əlaqəli deyil. Sığortalı mükafatların investisiya mənbəyi kimi istifadəsinə əsaslanır. Investisiya gəliri dividendlərdən bank əmanətləri faizlərindən, qiymətli kağızlardan, daşınmaz əmlakdan əldə olunan gəlirlərdən və s.-dən ibarətdir.

İnvestisiya gəliri sığorta şirkətləri üçün əhəmiyyətli bir gəlir mənbəyidir. Fond bazarının inkişaf etdiyi ölkələrdə bəzi sığorta növləri üzrə investisiya gəlirləri, sığorta əməliyyatlarındakı mənfi nəticənin əvəzləşdirilməsinə imkan yaradır.

Təkrarsığorta müqaviləsi bağlandıqda, təkrarsığortaçının təkrarsığorta mükafatının bir hissəsini və ya hamısını depozitə qoyması üçün müəyyən bir şərt ola bilər. Müqavilənin müddəti bitdikdən və sığorta hadisəsi olmadıqda, mükafat faizlərin hesablanması ilə birlikdə təkrar sığortaçına köçürülür. Hesablanmış faizlərin miqdarı təkrarsığorta müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuşdur. (Александрова Т.Г., Мещерякова О.В.: 2010. səh. 44.)

Mülki qanun çərçivəsində sığorta təşkilatı müştərinin mənafeyini təmsil edə bilər və müvafiq olaraq sığorta hadisəsinin günahkarına qarşı iddia etmək hüququna malikdir. Məbləğin müraciət yolu ilə alınması ümumiyyətlə sığortaçı tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməsindən sonra baş verir və bununla da sığorta şirkətinin sığorta təzminatının ödənilməsi üçün xərclərini ödəyir.

Sığorta təşkilatı iqtisadi qurum kimi iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan əsas vəsaitləri satmaq hüququna malikdir. Bu halda, mənfəət, satışdan əldə edilən gəlirlə əsas vəsaitlərin balans dəyəri arasındakı fərq, əmlakın satılması ilə əlaqədar xərclər məbləğində artaraq hesablanır. Sığorta şirkətinə məxsus əmlak icarəyə verilə bilər. Məsələn. Daşınmaz əmlak obyektləri, əsas vəsaitlər bəzi hallarda icarə obyektini kimi istifadə olunur və gəlir - kirayə mənbəyi rolunu oynayır.

Sığorta təşkilatının digər gəlir mənbəyi, konsaltinq işi və təhsili üçün ödənişdir. Peşəkar kadrlara sahib olan bir sığorta təşkilatı risk xidmətləri təklif edə

bilər. Bu gəlirlər sığorta təminatının təmin edilməsi ilə əlaqəli deyil, birbaşa sığorta fəaliyyəti ilə əlaqəlidir. (Sığorta qanunvericiliyi toplusu: 2011)

Fəaliyyəti zamanı sığortaçı müəyyən xərcləri çəkir, yəni. sığorta təminatının təmin edilməsi müəyyən xərclərlə müşayiət olunur. Qanuni fəaliyyətlərin aparılmasına görə və müəyyən edilmiş qaydada maliyyə hesabatlarında əks olunan xərclərə sığorta şirkətinin xərcləri deyilir.

Sığorta fəaliyyətində mülki qanunun tənzimləyici çərçivələri, işdə digər sahələrə nisbətən sığortada çox vacib rol oynayır. Sığorta bazarında ən çox qorunan sığortaçılar, ən az qorunan isə sığortalılardır, bu səbəbdən bütün dövlət qanunları sistemi, alıcıların və istehlakçıların mənafeələrinin prioritet qorunması yolu ilə sığorta əməliyyatı iştirakçıların hüquq və vəzifələrinin bərabərliyini təmin etməlidir. Sığorta şirkətlərinin hüquqi təhlükəsizliyi yalnız sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsinin bütün səviyyələrinin aktlarına zidd olmayan yaxşı qanunlarla təmin edilə bilər.

Sığorta qanunvericiliyində prioritet, dövlət səviyyəsində sığortanın təşkili üçün ən vacib vasitə kimi daha çox əhəmiyyət verilən sığorta nəzarəti metodlarına aiddir. Bunun səbəbi, nəzarət fəaliyyətinin ilk növbədə sığorta işinin subyektlərinə yönəldilməsi və sığortalıların və cəmiyyətin maraqlarına uyğun fəaliyyətlərinin şəffaflığını və qanuniliyini təmin etmək üçün hazırlandığıdır. Bu qanuni kateqoriyaların nisbətini nəzərə alsaq, sığorta nəzarəti sığorta tənzimləməsinin əsas elementi hesab edilməlidir.

Sığortanın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin məzmunu, müəyyən hadisələr nəticəsində zərərlərin ödənilməsinə yönəlmiş xüsusi yaradılmış pul fondlarının yaradılması çərçivəsində qarşılıqlı fəaliyyət göstərən sığortalıların və sığortaçıların mənafeələrini qorumaq üçün münasibətlər sahəsi kimi müəyyən edilir. Milli və dünya maliyyə bazarlarını, o cümlədən sığorta bazarını tənzimləmək üçün bir mexanizmin inkişafı və müxtəlif modellərin hazırlanması dünya iqtisadiyyatının müasir inkişafının əsas tendensiyalarından biridir. (Bağırov D.A., Həsənlı M.X: 2011. səh. 26.)

3.2. Beynəlxalq təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi imkanları

Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsinin məqsədlərini təhlil edərkən, adətən aşağıdakı hallara diqqət yetirirlər. Bir qayda olaraq, sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsinin əsas məqsədi istehlakçı hüquqlarının qorunması və cəmiyyətin maraqlarının təşviqi hesab olunur. Eyni zamanda, bu və ya digər dərəcədə dünya iqtisadiyyatının bütün ölkələri üçün xarakterik olan tənzimlənmənin daha spesifik hədəfləri seçilir. Bunlara ümumiyyətlə ödəmə qabiliyyəti üzərində nəzarət, ədalət, məhsul mövcudluğu və bazar sabitliyini təmin etmək, milli sığorta şirkətlərini dəstəkləmək və iqtisadi inkişafı təşviq etmək daxildir.

Sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinə nəzarət tarixən sığorta fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə əlaqəli ilk tənzimləmə formasıdır - sığortanın sosial müdafiə institutu kimi sosial əhəmiyyəti. Ödəmə qabiliyyətinin dövlət tərəfindən nəzarət edilməsinə ehtiyac dünya iqtisadiyyatının demək olar ki, bütün ölkələrində və bölgələrində dövlət qurumları tərəfindən qəbul edilir. Sığortanın həyata keçirilməsində ədalətin təmin edilməsi onun digər xas olan xüsusiyyəti - məlumatın asimmetriyası ilə əlaqələndirilir. Sığortaçının ümumiyyətlə sığortalanan risklər barədə sığortalıya nisbətən daha yaxşı məlumatları var. Bu səbəbdən sığorta tənzimlənməsi istehlakçını mümkün sui-istifadədən qorumaq üçün hazırlanmışdır. Eyni zamanda, müştərilər sığortaya köçürdükləri fərdi risk barədə nisbətən daha yaxşı məlumatlandırılırlar. Buna görə ümumiyyətlə tənzimləmə həm sığortalılar, həm də sığortalılar üçün ədaləti təmin edə bilər. Bazar şəraitində, sığortaçılar daha yüksək riski yüksək qiymətlərlə kompensasiya edirlər. Lakin yüksək qiymətlər təminatlı sığortalılar üçün məhsulun mövcudluğunu məhdudlaşdırır. Müəyyən şərtlər daxilində (məsələn, birbaşa dövlət subsidiyalarının mövcudluğu) sığortaçılar müxtəlif kateqoriyalı istehlakçılara bərabər səviyyədə xidmətlər göstərmək üçün qiymətləri əlverişli səviyyədə saxlamağa razı ola bilərlər.

Bazarda qiymət sabitliyi tez-tez tənzimləyici hədəf kimi təklif olunmur, lakin istehlakçılar gözlənilməz qiymət artımlarına mənfi reaksiya göstərirlər. Bu səbəbdən sabitlik, sığortaçıların maraqlarına uyğun olaraq nüfuzlarını və bütövlükdə sığorta bazarına xalq inamını qorumaq baxımından vacibdir. Kəskin

qiymət dalğalanmaları bu halda tənzimləmə prosesinə müdaxilə edən və bürokratiya ilə sığortaçılar arasında qurulmuş müqaviləni pozan istehlakçı qruplarının və siyasi elitaların aktivləşməsinə səbəb olur.

Beynəlxalq sığorta təşkilatları, qlobal sığorta bazarının inkişafının müxtəlif məsələlərini həll etmək, dünyanın müxtəlif ölkələrində sığortaçıların fəaliyyətini əlaqələndirmək üçün hökumətlərarası və digər müqavilələr əsasında yaradılmış beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının bir növüdür. (Дэвид.Б: 2015. səh. 3-8.) Bu cür beynəlxalq təşkilatların iştirakçıları həm müxtəlif ölkələrin dövlət təşkilatları, həm də sığorta mütəxəssislərinin qeyri-dövlət milli təşkilatlarından ibarətdir.

Milli sığorta şirkətlərinə dəstək inkişaf etməkdə olan sığorta bazarlarında olduğu kimi güclü dövlət müdaxilə modelləri olan ölkələrdə, xarici sığorta şirkətləri üçün açıq qadağalar və ayrı-seçkilik vergilər rejimi milli sığortaçıları qorumaq üçün istifadə olunur. İnkişaf etmiş sığorta bazarlarına və liberal tənzimləmə ənənələrinə sahib olan ölkələrdə proteksionizm ilk növbədə müqavilə və vergi hüququ sahəsində gizli formaları alır. İqtisadiyyatın inkişafının təşviqi. Hər bir dövlət özünü təmin edən, davamlı iqtisadi böyümə trayektoriyasına nail olmağa çalışır. Tənzimləyici orqanlar, bir qayda olaraq, sığortanın dar maraqları ilə iqtisadiyyatın inkişafına təkan verən ümumi iqtisadi hədəfləri həyata keçirirlər: aktivlərin qoyuluşu və müəyyən növ investisiya qoyuluşları üçün vergi güzəştləri və s. məhdudlaşdır

Dünya təcrübəsinin təhlili tənzimləmə növü ilə fərdi sığorta bazarlarının strukturu - inhisarçı, rəqabətçi və oliqopolist arasında əhəmiyyətli dərəcədə qarşılıqlı asılılığın mövcud olduğunu göstərir. Bu qarşılıqlı asılılığın mahiyyətini müəyyənləşdirmək üçün dünya sığorta bazarlarının quruluşunun qısa təsvirinə baxa bilərik. Burada bazarın əsas komponentləri arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirərək sığorta bazarlarının struktur və məntiqi təsvirini təqdim etmək mümkündür. Bu quruluş sənaye bazarlarının təşkili nəzəriyyəsinə mənəvi məlum olan “quruluş - davranış - performans” konsepsiyasına əsaslanır. (Вещупова Н.Л., Фомина Л.Ф: 2013. səh. 3-8.)

Bazarın quruluşu üç struktur dəyişkənə əsaslanır: konsentrasiya dərəcəsi, sığorta sektoruna giriş və çıxış azadlığı, dövlət tərəfindən qəbul edilmiş risklərin həcmindəki məhdudiyyətlər və rəqabət. Sığorta məhsulları bazarında

istehsalçıların bazar şərtlərindəki dəyişikliklərə və tariflərdə və qiymətlərdə gizli razılaşmalardan istifadəsinə reaksiyasını əks etdirir. Səmərəlilik bazarın uzunmüddətli nəticələri və əsas göstəricilərinin, ilk növbədə mənfəət və yeniliklərin dinamikası ilə xarakterizə olunur. Bazarın strukturunu təhlil edərkən onun aşağıdakı xüsusiyyətlərinin bölüşdürülməsinə əməl edirik:

- 1) bazar konsentrasiyası;
- 2) giriş və çıxış məhdudiyyətlərinin olması;
- 3) cari fəaliyyətdəki məhdudiyyətlər.

Bu parametrləri sığorta bazarlarının təhlili nümunəsindən istifadə edərək nəzərdən keçirək.

1. Konsentrasiya. Dünya iqtisadiyyatında sığorta bazarlarının konsentrasiyası nisbətən aşağıdır. Ən konsentrasiyasız sığorta bazarı Böyük Britaniyadakı liberal tənzimləmə rejimi üçün xarakterikdir: XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində. dörd ən böyük sığorta şirkəti üçün konsentrasiya nisbəti yalnız 7% idi. Cəmi 5.000 sığortaçının olduğu ABŞ-da, yüksək bazar və tənzimləyici parçalanma səbəbi ilə ən böyük dörd firmanın konsentrasiya nisbəti cəmi 9,9% idi. Əksər şirkətlər yalnız bir neçə əyalətdə fəaliyyət göstərmək üçün lisenziyaya malikdirlər. Əlavə lisenziyaların alınması yüksək əməliyyat xərcləri ilə əlaqələndirilir; bu səbəbdən tənzimləmə rejimi çox sayda kiçik yerli sığortaçının mövcudluğunu əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Orta konsentrasiya bəzi kontinental Avropa ölkələrində (Almaniya, Fransa) ənənəvi tənzimlənən bazarlar üçün tipikdir. İsveçdə yüksək bazar konsentrasiyası müşahidə olunur.

Bununla birlikdə, İsveçin AB-yə qəbulu, ardından tənzimləmə rejiminin liberallaşdırılması və 1991-ci ildə brokerlərə qoyulan qadağanın ləğvi, milli bazarda konsentrasiya səviyyəsinin azalmasına səbəb oldu. 100-dən az şirkətin olduğu Yaponiyanın yüksək səviyyədə tənzimlənən və yüksək konsentrasiyalı bazarında, ilk on sığortaçı sığorta bazarının 70% -dən çoxuna xidmət göstərir.

2. Giriş və çıxışın məhdudlaşdırılması. Bəzi hallarda nəzəri cəhətdən sadə prosedurlar praktik olaraq bazara daxil olmaq və ya çıxmaq üçün ciddi bir maneə ola bilər. Bazara daxil olmağın aşağıdakı problemləri ayırd edilə bilər. Miqyas

iqtisadiyyatı- sığortada sabit və ya artan miqyaslı iqtisadiyyatlar mövcuddur. Yeni bazar iştirakçısı əhəmiyyətli ilkin mənbələrə sahib olmalı və özünü böyük bir təşkilat kimi göstərməlidir. Ölçü iqtisadiyyatları kiçik / orta və ya yeni şirkətlərin rəqabət qabiliyyətini azaldır. Bazarda məhsul fərqləndirmə imkanları ilə şirkətlər üstünlük verməyən və böyük sığortaçılar üçün maraqsız olan kiçik bir yuvaya oyma edərək bu problemdən çəkinirlər.

Marketinq sığorta şirkətinin səmərəsizliyinin əsas səbəbi hesab olunur. Bəzi ölkələrdə (məsələn, ABŞ) bir sığorta agentinin sisteminin istifadəsi, yeni yaradılan şirkətə öz paylama şəbəkəsini qurma xərclərindən yayınarkən bu darlığı aradan qaldırmağa imkan verir.

Lisenzialaşdırma prosesi. Lisenzialaşdırma prosesi uzun müddət çəkə bilər və lisenzialaşdırma qaydalarında qeyd olunmayan hallar, o cümlədən tənzimləyicilərin özbaşınalığı səbəbindən təxirə salına bilər. Buna görə, bir sıra ölkələrdə qanunvericilik lisenziya üçün müraciətə baxılması üçün maksimum müddət nəzərdə tutur. Lisenzialaşdırma şərtləri, ərizəçilərin müəyyən kateqoriyasına, məsələn xarici sığorta şirkətlərinin törəmə və ya nümayəndəliklərinə lisenziya verilməsini qadağan edə bilər.

3. Cari fəaliyyətlərin məhdudlaşdırılması. Sığortaçının cari fəaliyyəti, sığortalıları (fərdi institusionaldan daha çox) və cəmiyyəti mümkün istismardan qorumaq üçün rəqabəti azaltmaq və qəbul edilən risklərin miqdarını azaltmaqla məhdudlaşır. Məhdudlaşdırma siyasətlərinin məcburi yenilənməsi, tariflərin tənzimlənməsi, ödəmə qabiliyyətinə nəzarət və investisiya fəaliyyətləri daxildir. Almaniya, Fransa və İtaliyada hazırlanmış bir çox sığorta növü üçün mükafatların dövlət nəzarəti, müqavilələrin məzmunu və standart şərtlərinin əvvəlcədən təsdiqlənməsi də daxil olmaqla ən ciddi rejim (AB Direktivlərinin üçüncü Qrupunun qəbulundan əvvəl) davranış, sığorta məhsulları istehsalçılarının qiymət dəyişikliyinə və onların razılığa gəlmə imkanlarından istifadəsinə reaksiyasını əks etdirir. Buna görə də, sığorta bazarlarındakı davranış təhlil edilərkən, sığorta fəaliyyətləri üçün ən vacib olan iki xüsusiyyət nəzərə alınır.

1. Qiymətləndirmə. Bazarların davranışı, istehsalçıların qiymət dəyişikliyinə

reaksiya vermələrini və onların razılığa gəlmiş fürsətlərdən istifadə etməsini əhatə edir. Tariflər və ehtiyatlar hesablanarkən, sığortaçılar sığorta hadisələri və zərərləri barədə məlumatlardan istifadə edir və bu cür məlumatları birləşdirmək və mübadiləsi zərurəti ilə üzləşirlər. Bu məqsədlə məcburi hala gələn tariflərin hesablanması funksiyasını öz üzərinə götürən xüsusi təşkilatlar və sığortaçılar assosiasiyaları yaradılır. Sığortaçıların konsolidasiyasını və onların qiymət sövdələşməsini aradan qaldırmaq üçün bu cür təşkilatların fəaliyyəti əksərən inhisar əleyhinə tədbirlər ilə məhdudlaşır.

2. Çeviklik. Sığorta şirkətlərinin texniki göstəricilərinin və investisiya gəlirlərinin dövrü xarakteri, işgüzar fəaliyyət dalğasının artan və ya azalması, rəqabətin artması və ya azalması, bazar iştirakçılarının sayının artması və ya azalması ilə əlaqəli iş tsiklinin hərəkəti ilə izah olunur. Rəqabətin kəskinləşməsi əlverişsiz iqtisadi mühit və texniki nəticələrin azalmasına səbəb olan zərərsizliyin artması ilə müşayiət oluna bilər. Fəaliyyət təhlili bazar fəaliyyətinin dinamikasının və onun gəlirliliyinin öyrənilməsini əhatə edir. Milli sığorta bazarlarının fəaliyyət göstəriciləri və ya onların ödəmə dərəcəsi toplanan mükafat və ödənişlərin həcmi və dünya sığorta bazarının məcmu göstəricilərindəki payı, sıxlığı (adambaşına düşən mükafatların həcmi), istifadəsi (toplanan mükafatların ölkənin ÜDM-inə nisbəti kimi) milli sığorta bazarlarının fəaliyyət göstəricilərinə əsaslanır.

Eyni zamanda, performans parametri bazar modeli ilə əlaqələndirilir. Ümumiyyətlə, rəqabətçi və oliqopolist bazar yüksək performans göstəricilərinə malikdir (İsveçrə, Yaponiya, Böyük Britaniya, ABŞ, Fransa, İsveç, Almaniya), inhisar bazarı isə aşağı (Çin, Hindistan). İnkişaf etməkdə olan bazarın başqa bir modeli, keçid iqtisadiyyatı olan, göstəriciləri hələ də aşağı olan ölkələr tərəfindən nümayiş etdirilir, lakin dinamikaları liberal rəqabətli bazarlara doğru getdikləri qənaətinə gətirib çıxarır (Çexiya, Polşa, Rusiya).

Sığorta bazarlarının struktur və məntiqi təsviri bu bazarın əsas quruluşları "quruluş-davranış-performans" arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirməklə bizə sığorta bazarının üç növünü - inhisarçı, oliqopolist və rəqabətçi növlərini ayırmağa imkan verir. İnhisar edilmiş bazar tipi yüksək istehsal konsentrasiyası, giriş üçün yüksək

maneələr, super mənfəət və yenilik çatışmazlığı ilə xarakterizə olunur. Mükəmməl bazar rəqabət modelinin xüsusiyyətləri kiçik və orta müəssisələrin yüksək payı, orta mənfəət dərəcəsi, aşağı giriş maneələri, yüksək dinamik və yenilikçi məhsulların həcmidir. Oliqopolist bazar modeli, bu xüsusiyyətlərin kəşiməsi ilə xarakterizə olunur, çünki homojen və ya fərqləndirilmiş rəqabət edən məhsullar bir çox alıcı üçün bir neçə satıcı tərəfindən istehsal olunur.

Sığorta bazarlarının (rəqabətçi, oliqopolist, inhisarçı) quruluşuna uyğun olaraq, sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin üç əsas növü mövcuddur.

1. liberal tənzimləmə sistemi
2. bazar mexanizmlərinin məhdudlaşdırılması
3. dövlət sığortası.

Dünyanın müasir sığorta bazarlarında inkişaf etmiş seçilmiş sığortanın dövlət tənzimlənməsi sistemlərinin daha ətraflı təsvirini verək.

Seçilmiş növlərdən birincisi üçün, yəni. rəqabətli bazar yaratmaq istəyi və fəaliyyətinə minimal müdaxilə ilə xarakterizə olunan liberal tənzimləmə modeli sığorta şirkətlərinin ödəmə qabiliyyətinin izlənməsi ilə məhdudlaşır. Həm də post-tənzimləmə kimi təsvir edilə bilər. Dövlətin bazarın işinə müdaxiləsi yalnız istənilən nəticədən kənarlaşma müəyyən edildikdən sonra həyata keçirilir. Sığorta fəaliyyətinin bu cür tənzimləmə sistemləri bir sıra Avropa ölkələrində (Böyük Britaniya, İrlandiya, Hollandiya), ABŞ və Çili əyalətlərinin əksəriyyətində mövcuddur. İkinci növ sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sistemləri bazar mexanizmlərinin əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılmasını, habelə özəl sığorta şirkətlərinin rəqabətdən qismən və ya tamamilə qorunmasını təmin edir. Qarışıq modelin hədəfləri bazar mexanizmlərini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırmaq, həmçinin özəl sığorta şirkətlərini rəqabətdən qismən və ya tamamilə qorumaqdır. Bu tip tənzimləmə zamanı, tez-tez bazarda davranış qaydalarını əvvəlcədən müəyyənləşdirərək mümkün problemlərin qarşısını almaq üçün köhnə sığorta alətlərinin istifadəsinə müraciət edirlər. Bu cür tənzimləmə sistemləri Yaponiya, Cənubi Koreya, bəzi Avropa (İsveçrə) və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə inkişaf etmişdir. Üçüncü növə iqtisadi və ictimai məqsədlər üçün dövlətin sığorta və

tənzimləmə təminatına əsaslanan və bazar mexanizmlərindən istifadə etmək üçün demək olar ki, heç bir imkan verməyən bazarlar daxildir. Bu günə qədər üçüncü növ tənzimləmə sistemləri, Çin və Hindistanda mövcuddur. Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi milli sığorta bazarının strukturunun formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Yuxarıda göstərilən tənzimləmə növlərindən birincisinin istifadəsinin nəticəsi, ümumiyyətlə rəqabət quruluşuna sahib bir bazarın yaradılmasıdır; tənzimləmə sistemi ikinci növə uyğundursa, oliqopolistə yaxın bir quruluşa sahib bir bazar meydana gəlir; üçüncü növ, bir qayda olaraq, sığortada dövlət inhisarını təşkil edir. Hər bir tənzimləmə sistemi müəyyən şərtlərə əsaslandırılmaqla yanaşı, hər tənzimləmə sisteminin öz üstünlükləri və mənfi cəhətləri var. Dövlət təhlükəsizlik sistemi, sığortanın inkişafına, bazara olan inamsızlığın aradan qaldırılmasına və sığortalıların maraqlarının qorunmasına ən yaxşı nəzarəti təmin edir. Bununla birlikdə, inhisarda olan sığorta bazarları şəraitində, əhali tərəfindən əlavə vergi kimi qəbul edilən, dövlətdən hər cür zərər üçün kompensasiya almaq hüququ verən icbari sığorta növləri həddindən artıq geniş yayılmışdır. Dövlət büdcəsindəki yükün artması, sığorta xidmətlərinə potensial tələbatın kifayət qədər təmin edilməməsi, yeniliklərin ləng inkişafı və yeni məhsulların inkişafı ilə bazarın inkişaf dinamikasında bir məhdudiyət var. Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsinə bu yanaşma tənzimləmə sisteminin bürokratizasiyasına və kollektiv məsuliyyətsizliyin inkişafına səbəb olur. Liberal tənzimləmə sistemləri bir sıra əhəmiyyətli üstünlüklərə malikdir. Onların üstünlükləri ilk növbədə sığorta məhsullarına ən geniş tələbi təmin etmək və bazarın tələblərinə uyğunlaşaraq yeni təkliflər hazırlamaq qabiliyyətini əhatə etməlidir. Bir çox hallarda, rəqabət sığorta tariflərini endirərək resursların daha səmərəli bölgüsünü təmin edir. Özünü tənzimləmə mexanizmlərinə çox güvənən liberal sistem, nəzarət orqanlarının saxlanmasına dövlət xərclərinin azalmasına səbəb olur. Daxili bazarda rəqabət, milli sığorta şirkətlərini və onların qorunan bazarları olan ölkələrdə sığorta şirkətləri ilə müqayisəli üstünlüklərini gücləndirir.

Beynəlxalq arenaya çıxarkən beynəlxalq rəqabət qabiliyyətlərini artırır. Tənzimləmə rejimi liberallaşdırılmış Avropa ölkələrində sığortaçıları sığorta

xidmətlərinin aparıcı ixracatçılara çevirən amillərdən biri olmuşdur. Eyni zamanda, müqayisəli üstünlüklərin inkişafına dövlət yardımı daxili bazarın bu cür sət şərtlərdə işləməyə alışmayan digər ölkələrin rəqiblərindən təbii olaraq qorunmasına xidmət edir. Eyni zamanda, tarixən liberal bazarları tənzimləmə sistemlərini sətəşdirməyə məcbur edən bir sıra mürəkkəbliklər mövcuddur. Rəqabət bazarları qeyri-sabitdir; onların fərqli xüsusiyyəti texniki nəticələrin və mənfəətin dövrü fenomenidir. Rəqabətli tənzimləmə keçmiş post metodlarına əsaslanır və bazar uğursuzluqlarını kompensasiya edə bilməməsi nəticəsində çox vaxt kütləvi iflaslara səbəb olur.

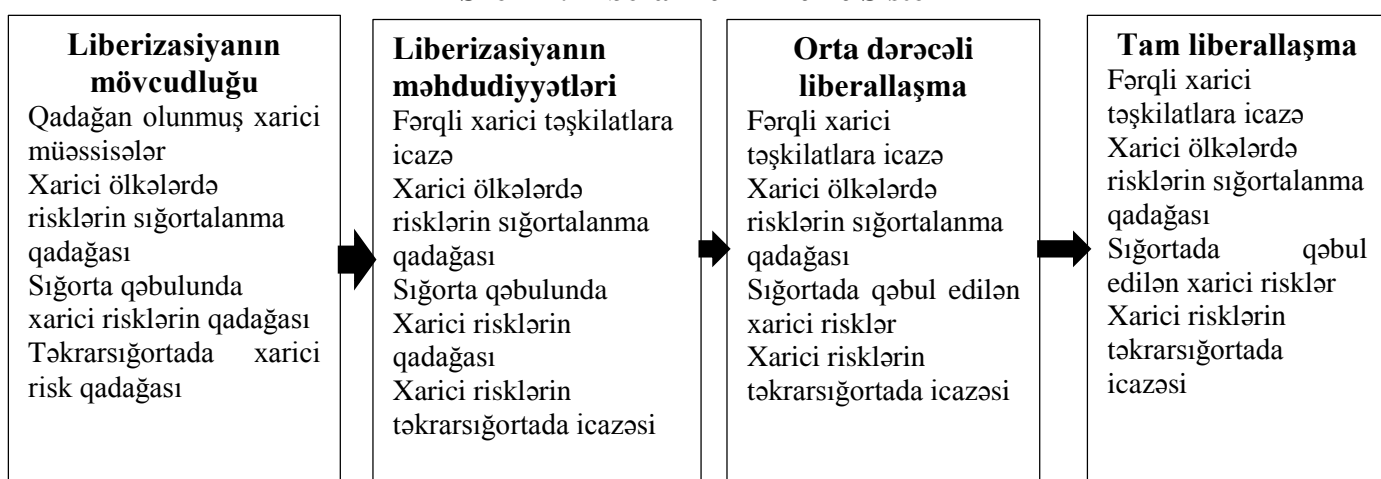
Bir sıra ölkələrdə transmilli maliyyə konqlomeratlarının fəaliyyətinin genişlənməsi və milli sığorta şirkətlərinin cəmləşmə prosesi səbəbindən böyük sığortaçıların bazar payında artım var ki, bu da öz növbəsində maliyyə bazarında qeyri-sabitlik yaradır, qiymət rəqabətinin təsiri, kredit bazarında bir bum, əmlak bazarında, fond bazarında əməliyyatların genişlənməsi və s. ilə güclənən bütün bu proseslər dünya maliyyə sisteminin böhranına səbəb olur. Liberal tənzimləmə modelinin çatışmazlıqlarına baxmayaraq, dünyanın ən böyük bazarlarında dövlətin inhisarçılıq konsepsiyası anlayışından fərqli olaraq, sığorta təşkilatlarının liberallaşması və artan rəqabətqabiliyyət meyli üstünlük təşkil edir. Bununla birlikdə, nə dövlət sığortası, nə də liberal tənzimləmə bazarın inkişafına tam töhfə verə bilmədi. Bu səbəbdən bir ara qarışıq tip - bazar mexanizmlərinin tənzimlənməsi optimal olaraq tanınmalıdır. Bu model daxili bazarın inkişafını təşviq etmək, milli sığorta şirkətlərini qorumaq, nəticələrin sabitliyini artırmaq və dövriyyəni aradan qaldırmaq baxımından demək olar ki, idealdır. Bu tənzimləmə metoduna ən çox sığorta bazarları böhran və ya meydana çıxma mərhələsində olan ölkələr müraciət edirlər. Liberalizasiya və tənzimləmə səviyyəsinin nisbətində görə sığorta bazarları beş əsas sinifə bölünür:

- milliləşdirilmiş;
- milli;
- qorunan;
- keçid;

➤ liberal.

Milliləşdirilmiş sığorta bazarları özəl sığorta şirkətləri olmayan bazarlardır. Milli bazarlar xarici sığorta şirkətlərinin olmasına imkan vermir. Qorunan bazarlar girişi məhdudlaşdırır, etnik ayrışdırıcılıq və şəffaflığın olmaması ilə xarakterizə olunur. Keçid bazarlarında rəqabət mühiti yaratmağa çalışılır, lakin qorunan, milli və milliləşdirilmiş sistemlərə xas olan problemlər aktual olaraq qalır. Liberal bazarlar ayrı-seçkilik etmədən fəaliyyət göstərir və açıq girişdir. Ümumiyyətlə, müşahidə olunan 15 il ərzində rəqabəti təşviq edən və ictimai maraqlar daxilində tənzimləməni məhdudlaşdıran daha liberal tənzimləmə rejimlərinə doğru bir dəyişiklik olmuşdur. Bunu aşağıdakı sxemdən görə bilərik. Aşağıdakı sxemdə bu, daha aydın şəkildə göstərilmişdir. Sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sistemlərindəki fərqlər tədricən düzəlir, inhisarçı bazarların sayı tədricən azalır, rəqabətli bazarlarda daha sərt qaydalar tətbiq olunur, bazar mexanizmləri ilə tənzimlənən bazarlar tədricən daha açıq olur. Sığorta tənzimləmə sistemlərinin yaxınlaşmasının səbəbləri arasında ilk növbədə ümumi iqtisadi tendensiyalar, maliyyə yaxınlaşmasının inkişafı, dünya inteqrasiya prosesləri və tənzimləmənin institusionalizasiyası qeyd edilməlidir

Sxem 1: Liberal Tənzimləmə Sistemi

Mənbə: Skipper. H.D. International risk and insurance: An Environmental- Managerial Approach. Irwin/ McGraw – Hill, 1998. P. 341.

Ölkədə sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması prosesində nəzərəcarpacaq dərəcədə geri qalır. Liberalizasiya dərəcəsi baxımından Azərbaycanın sığorta bazarı milli tipə ən yaxındır. Bazarın

liberallaşdırılması prosesində mühafizəkardan açıq bazara aparan bir sıra mərhələlər seçilir. Bu dövrləşdirməyə uyğun olaraq, Azərbaycan hazırda məhdud liberallaşma mərhələsindədir. ÜTT-nin GATS çərçivəsində həyata keçirdiyi çoxtərəfli danışıqlar, ölkəmizdə sığorta tənzimlənməsinin liberallaşdırılması prosesinə xüsusi təsir göstərir. Buna görə də, gələcəkdə Azərbaycan, görünür, keçid dövründə qaçılmaz olan iqtisadi şərtlərdəki sürətli dəyişikliklərə uyğunlaşmağa və daha çox iştirak etməyə imkan verən daha liberal və çevik bir tənzimləmə sisteminə keçid həyata keçirəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Nəticə etibarlı ilə, sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi hüquqi bazanın formalaşdırılması, sığorta nəzarəti və nəzarəti, sığorta fəaliyyətinin qeydiyyatı və lisenziyalaşdırılması kimi formalarda həyata keçirilir.

Təbiətinə görə sığorta sektorunun tənzimlənməsi çox diqqətəlayiq bir prosesdir. Sığorta işində tənzimləmə prosedurları həm sığortaçıların, həm də sığortalıların müxtəlif mənafeələrinə təsir göstərir. Tənzimlənmənin effektivliyi birbaşa bazarın inkişafının uzunmüddətli amillərinin nə qədər nəzərə alınmasından asılıdır. Buna görə də müəyyən bir tənzimləmə rejiminin tətbiqi üçün onun əsas məqsədlərini və sığorta işinin inkişafı üçün sabit bir baza yaratmaq üçün tədbirlər ardıcılığını müəyyənləşdirmək xüsusilə vacibdir.

Dövlətin və sığorta nəzarəti orqanlarının sığorta bazarını tənzimləmək və nəzarət etmək üçün həyata keçirdiyi tədbirlər nəzərə alınmalıdır ki, sığortanın məqsədi öz sektorunda mənfəət yaratmaq deyil, xidmət göstərilən iqtisadiyyatın sahələri üçün əlverişli maliyyə şəraitini təmin etməkdir. Buna görə prosesin bütün iştirakçılarının və nəticədə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının maraqlarının təmin edilməsinə balanslı yanaşma son dərəcə vacibdir. Sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini aşağıdakı kimi sıralaya bilərik.

1. Dövlətin iqtisadi funksiyalarının mərkəzsizləşdirilməsi sığorta üçün ümumiyyətlə vacib vəzifələr qoyur. Onların həyata keçirilməsi üçün sığortanın yalnız qanuni deyil, həm də son dərəcə zəruri dövlət tənzimləməsidir. Bu, hər şeydən əvvəl tərəflərin hüquq və vəzifələrinin tənzimlənməsində, sığorta şirkətlərinin sığortalılar qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirməkdə ödəmə qabiliyyətinin və vicdanlılığının təmin edilməsində ifadə olunur.

2. Avropa Birliyi ölkələri vahid iqtisadi məkan yaratmış, inkişaf etmiş milli sığorta strukturlarına və yüksək səviyyədə beynəlxalq inteqrasiyaya əsaslanan bənzərsiz bir sığorta bazarı formalaşdırmışlar. Beynəlxalq sığorta tənzimləmə sistemi özünü tənzimləmə və dövlət tənzimləməsini birləşdirir.

Özünü tənzimləmə sığorta bazarının daxili təşkilatının bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər, eyni zamanda dövlət tərəfindən nəzarət funksiyalarının bir hissəsinin xüsusi qurumlara verilməsində özünü tənzimləmə mənasını başa düşmək lazımdır. dövlət tənzimləməsinin bir hissəsi kimi qəbul edilir. Ölkəmizdə özünü tənzimləmə şərtləri hələ kifayət qədər formalaşmamışdır.

Özünü tənzimləmə tələblərindən biri, sığortalıların şikayət və tələbləri ilə məşğul olmaq üçün təşkilatın sığortaçıları tərəfindən yaradılması olmalıdır. Dövlət nəzarət səviyyəsini milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətləri ilə təyin olunan nəzarət funksiyasını saxlayır. Eyni zamanda, nəzarət xidmətlərinin nəzarəti altında olan təşkilatlar hesabına maliyyə dəstəyində və buna görə bir dövlət qurumu olaraq müstəqilliyində ifadə olunan ümumi "prinsiplər" mövcuddur.

3. Ölkəmizin sığorta bazarı, inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta və tənzimləmə sahəsində inkişaf etdirilmiş bir çox model və həll yolu qəbul etmişdir. Əsas olanlar arasında sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasına dair AB direktivləri, sığortaçıların nizamnamə kapitalının ölçüsünə dair fərqli tələblər, sığortaçıları üçün xüsusi hesablama planı, sığortaçıların aktivlərinin yerləşdirilməsi qaydaları və digərləri uzunmüddətli istifadə təcrübəsi ilə sübut edilmiş müddəalar qeyd edilməlidir. Üstəlik, bu tənzimləyici sənədlərin kor-koranə kopyalanması deyil, onların ölkə iqtisadiyyatının reallıqlarına uyğunlaşdırılmasıdır.

Sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsində mühüm məqam milli tapşırıqlar nəzərə alınmaqla maliyyə bazarının müəyyən bir sektoruna yanaşmaların birləşdirilməsidir. Beləliklə, xüsusilə şirkətin və ya bir qrup şəxsin inhisarının qarşısını alan antitrust qanunvericiliyi, sığortalıların maraqlarını dolayı yolla qoruyur.

Sığortalıların etimadı, ilk növbədə, sığorta şirkətlərinin işinin səmərəliliyinə və sığortalıların maraqlarını təmsil edən müstəqil bir nəzarət orqanının mövcudluğuna əsaslanır. Beləliklə, dövlət tənzimləmə prosesinə müstəqil, başqa sözlə, şəbəsiz təşkilatları cəlb etməklə, dövlət sığortalıların sığortalılar arasında daha yaxşı anlaşmaya və nəticədə sığorta bazarının genişlənməsinə kömək edir.

4. Dövlət tənzimlənməsinin (daha sonra özünü-tənzimləmə) ən vacib vəzifəsi sığortalıların hüquq və mənafeələrinin qorunmasıdır. Beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla bu üsullardan istifadə olunmalıdır. Buraya, sığorta şirkətlərinin mümkün maliyyə problemi barədə "erkən xəbərdarlıq", ayrı-ayrı sığorta şirkətlərinin iflas etməsi (iflas etməsi) halında sığortalılara sığorta ödənişləri üçün kompensasiya fondlarının yaradılması, məcburi köçürmə etibarlı şirkətlərin rəhbərliyinə bu cür sığortaçıların portfeli daxildir.

5. Sığorta növlərinin inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması məqsədi ilə, müqavilələrin bağlanması müəyyən peşə fəaliyyət növlərini həyata keçirmək üçün icazə (lisenziya) almaq əvəzsiz şərt kimi çıxış etdikdə, bu tip məsuliyyət sığortası icbari sığortaya bərabərləşdirilir. Müvafiq hüquqi və fiziki şəxslərin məsuliyyət sığortası mükafatları vergi tutulan mənfəətdən çıxarılmalıdır.

Ölkəmizdə sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mümkün qədər dünya təcrübəsini nəzərə almalıdır. Yalnız bu şərt yerinə yetirilərsə, ölkənin sığorta bazarı vahid beynəlxalq sistemin ayrılmaz hissəsinə çevrilə biləcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov I, Həsənov I, ‘Sığortanın təşkili’, Bakı, 2013. 271 səh.
2. Abdullayev A., ‘Azərbaycanda sığorta sistemi və əsas problemlər’, Bakı, 2013. 186 səh.
3. Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimova E. Ə. Maliyyə nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “Kooperasiya”, 2014, 646 səh.
4. Azərbaycan Respublikasının sığorta və təkrar sığorta brokerlərinin fəaliyyət qaydaları. Bakı, 14.11.2008, 113 səh.
5. Azərbaycan Respublikasının İcbari sığorta haqqında qanunu. Bakı, 24.06.2011
6. Azərbaycan 2020: “Gələcəyə baxış və inkişaf” konsepsiyası:” Press Çap evi”, 2012, 39 səh.
7. Bağirov D.A., Həsənli M.X., Mehdiyeva L.T., Qurbanova T.T. “Maliyyə” dərslik (II buraxılış), Bakı, 2010. 383 səh.
8. Bağirov D.A., Həsənli M.X. “Maliyyə”. Bakı, 2011. 384 səh.
9. Daşınmaz əmlakın icbari sığortası qaydası. Bakı, 06.12.2011.
10. Əliyeva L., ‘Azərbaycanda sığorta sistemi iqtisadi və sosial proseslərə təsiri’, Bakı, 2011, 108 səh.

11. Hacıyev Ş.H. “Dünya iqtisadiyyatının tarixi” dərslik. Bakı, 2011, 464 səh.
12. Xudiyev N.N. “Sığorta işi: müasir kurs”. Dərslik. ADİU, Bakı, 2015, 461 səh.
13. Xudiyev. N.N “Sığorta işi” Müasir kurs, Bakı 2018, 416 səh.
14. Xudiyev N.N. (Avtoreferat) “Azərbaycan Milli sığorta bazarının formalaşdığı şəraitdə sığorta resurslarının idarə edilməsi”. Bakı, 2010. 17 səh.
15. Xudiyev. N.N. (2003) “Sığorta”.Bakı: “Azərnəşr”. 296 səh.
16. Xudiyev. N.N. (2013) “Sığorta işinin təşkili”. Bakı, 525 səh.
17. Xudiyev. N.N. (2013) “Sığortanın əsasları”(dərs vəsaiti), Bakı, 116 səh.
18. İbrahimov. E.R. Hüseyinov. M.C. və b. Sığorta işi. Dərslik, Bakı, 2017, 496 səh.
19. İcbari sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 24 iyun 2011-ci il.
20. “İqtisadiyyat və audit” jurnalı Bakı, 2012, 344 səh.
21. İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi haqqında icbari sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 02.07.2010.
22. Qədirov C. M., ‘Sığorta şirkətlərində idarəetmə’, Bakı, 2010, 461 səh.
23. Məmmədov D.M, ‘Sığorta və onun perspektivləri’, Bakı, 2012. 160 səh.
24. “Maliyyə və uçot” jurnalı. Bakı,2012. səh 40.
25. Seyidov, R. R, ‘Azərbaycanda sığorta bazarı’, Bakı, 2011, 108 səh.
26. “Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası üzrə” Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Qaydaları. Bakı, 06.12.2011.
27. Sığorta qanunvericiliyi toplusu. Bakı, 2011, 77 səh.
28. “Sığorta” Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktları Topusu, Bakı, 2012.
29. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2007-ci il.

Rus dilində

1. Александрова Т.Г.,Мещерякова О.В. «Коммерческое страхование», Москва, 2010 62 səh.

2. Аленичев В.В. “Страхование кредитных и валютных рисков”. Москва – 2014. 76 сәһ.
3. Андреева Е.В., Русакова О.И. Страховая деятельность и ее регулирование на современном страховом рынке. Иркутск: Байкальский государственный университет, 2015. 160 с.
- 4 Ахвледиани Ю.Т. Стратегические направления развития российского страхового рынка // Страховое дело. 2015. № 12.
5. Архипов, А. П. Финансовый менеджмент страховых организаций : учебник для вузов / А. П. Архипов. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 356 с.
6. Вещупова Н.Л., Фомина Л.Ф. “Бухгалтерский учет в страховых компаниях”. Москва – 2013. 86 сәһ.
7. Воблый К.Г. “Основы экономики страхования”. Москва, 2016. 82 сәһ.
7. *Вавилова И.А.* Новая парадигма роли государства в развитии страхования // Страховое дело. 2014. № 7. 256 сәһ.
8. Дэвид Бланд. “Страхование: теория и практика”. Москва. ФИС – 2015, 316 сәһ.
9. *Ефремова П.И.* Роль государственного регулирования в концентрации капитала в страховом секторе финансового рынка // Страховое дело. 2013. № 10, 126 сәһ.
10. Жегалова Е.В. Развитие регулирования и надзора на мировом страховом рынке в условиях глобализации: зарубежный и российский опыт // Экономические науки. 2015. № 131.116 сәһ.
11. Кутуков В.Б. “Основы финансовой и страховой математики”. Москва – 2010,18 сәһ.
12. “Основы страховой деятельности.” Отв. Ред. Т.А.Федерова. Москва, Издательство БЕК. 2014, 776 сәһ.
13. Р.Т.Юлдашов, Ю.Н.Тронин. “Российское страхование: системный анализ понятий и методология финансового менеджмента”. Москва, 2010.
14. Э.Т. Кагаловская. “Страхование жизни”. Москва – 1979, 316 сәһ.

1. Akbulaev, N., Salihova, S., 2018. Analysis of The Development of the Insurance Industry in Azerbaijan Commonwealth. Retrieved from: [file:///C:/Windows/system32/config/systemprofile/Downloads/ANALYSIS_OF THE DEVELOPMENT OF THE INSUR.pdf](file:///C:/Windows/system32/config/systemprofile/Downloads/ANALYSIS_OF_THE_DEVELOPMENT_OF_THE_INSUR.pdf)
2. Aliyeva, M.A.g., 2019. Insurance market risks of Azerbaijan. Retrieved from: <http://ljournal.ru/article/sciencepublic-08-12-2019-06.pdf>
3. Alizade, S., 2015. The Modern Situation of Insurance System in Azerbaijan. from: <http://article.sapub.org/10.5923.j.m2economics.20150302.02.html>
4. “AZERBAIJAN 2020: LOOK INTO THE FUTURE” Concept of Development, Retrieved from: https://president.az/files/future_en.pdf
5. Azerbaijan Insurance Sector SWOT Analysis. 2018. Retrieved from: <https://zeynepstefan.com/azerbaijan-insurance-sector-swot-analysis/>
6. Baku at the 9th Forum "Insurance in Azerbaijan: Trends & Opportunities". 2019. Retrieved from: <https://www.xprimm.com/AZERBAIJAN-insurance-market-assetsincreasedbyalmost135yoyarticol2,12,3913777.htm#:~:text=%22The%20share%20of%20the%20insurance,share%20of%20the%20local%20market.>
7. Baku Research Institute. 2017. ‘The Economy of Azerbaijan in 2017 (Comprehensive Analysis)’. Retrieved from: <https://bakuresearchinstitute.org/the-economy-of-azerbaijan-in-2017-comprehensive-analysis/>
8. Bassett, C., The Benefits of Insurance to Individuals, Organizations and Society. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse/benefits-insurance-individuals-organizations-society-chase-bassett>
9. Bayramov.V, Dan Breban, Elmir Mukhtarov, “Economic effects estimation for Eurasian economic union: application of regional linear regression”, Communist and Post-Communist Studies Volume 52, Issue 3, September 2019, Pages 209-225, (<https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2019.07.001>)
10. Bayramov, V., Rustamli, N., & Abbas, G. (2020). Collateral damage: The Western sanctions on Russia and the evaluation of implications for Russia’s post-communist neighbourhood. *International Economics*. Elsevier B.V.

<https://doi.org/10.1016/j.inteco.2020.01.002>

11. Bayramov.V, Tim McNaught, Elchin Rashidov, Baku, 2011,

http://www.cesd.az/Oil_Rev.pdf

12. Bayramov.V, A Comparative Study on Development of Small and Medium Enterprises (SMEs) in Azerbaijan, Baku, 2017, http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2017/11/CESD_SME_Paper_2017.pdf

13. Bayramov.V, Ahmad Alili, Inventory of Energy Subsidies in the EU's Eastern Partnership Countries, Paris, 2018, https://read.oecd-ilibrary.org/environment/inventory-of-energy-subsidies-in-the-eu-s-eastern-partnership-countries_9789264284319-en#page1

14. Bayramov, Vugar and Abbas, Gulnara, “Oil shock in the Caspian Basin: Diversification policy and subsidized economies”, Elsevier, Resources Policy 54 (2017):149–156, accessed June 27, 2020

<https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2017.10.006>

15. Bayramov, Vugar and Orujova, Laman, “Volatility, Diversification and Oil Shock in Resource-Rich Turkic Countries: Avenues for Recovery”, Bilig, no. 83 (2017): 303325, accessed June 27, 2020

<http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2080-published.pdf>

16. Bulut, C., Hasanova, A., 2013. Insurance Sector Development and Economic Growth in Azerbaijan. Retrieved from:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2328571

17. Central Bank of Azerbaijan, 2020. Retrieved from: <https://www.cbar.az/page-189/insurance?language=en>

18. CESD, Currency market in Azerbaijan: Challenging environment for the national currency, Baku, 2016, http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2016/09/CESD_Research_Paper_Currency_Market.pdf

19. CESD Research Group, Foreign debt of Azerbaijan in 2018: realities and perspectives, http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2018/02/Azerbaijan_Foreign_Debt_2018.pdf

20. CESD Expert Group, The national currency rate of Azerbaijan: after the presidential elections, 2018, http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2018/04/CESD_Research_Paper_Currency_Market_2018.pdf
21. Deloitte. 2019. Business outlook in Azerbaijan. Fourth Edition. Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/az/Documents/deloitte-analytics/Bus%20Outlook%20in%20Azerbaijan19.pdf>
22. Pasha Insurance. Insurance amounts, unconditional exemption and insurance premiums on compulsory insurance of houses and apartments. Retrieved from: <https://www.pasha-insurance.az/products-and-services/individual-insurance/property-insurance/compulsory/>
23. Public Administration in EU Eastern Partner Countries: Comparative Report 2011, https://eceap.eu/wp-content/uploads/2017/10/11_Review_No11.pdf

Türk dilinde

1. E. İbrahimov (2017). Sigortada risk analizi: Azerbaycan örneği. Bakü.
2. N.Hüseyinli (2012). Azerbaycanın Sosyal Güvenlik Sistemi. Ankara.
3. Ufuk, A.M, Sabri M.T, ‘Sigorta’, s.5, Ankara, 2006.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Sığortanın cəmiyyətdəki rolu.....	13
Cədvəl 2: Yanvar-sentyabr 2014-cü il Sığorta haqları və sığorta tələbləri haqqında məlumat.....	37
Cədvəl 3: Azərbaycan Sığorta Bazarı 2013/2012 - Ümumi Yazılı Mükafatların Təkamülü.....	39
Cədvəl 4: İllər üzrə sığorta sektorunun dövriyyələri.....	46

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: İllərə uyğun olaraq sığorta şirkətlərinin sayı.....	48
Şəkil 2: Sığorta şirkətləri üzrə sığorta haqları.....	48
Şəkil 3: Son 3 ildə cəmi sığorta haqlarının dəyişməsi.....	49

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Liberal Tənzimləmə Sistemi.....	68
--	----